

LA POBLACIÓ DE LES COMARQUES DE LENGUA CATALANA DE L'ARAGÓ ENTRE 1857 I 1975 *

per JOSEP IGLÉSIES

Es sobradament sabut que dins de l'Aragó, al llarg de la frontera amb Catalunya, a partir de 1300, que el rei Jaume II va fixar els límits en la clamor d'Almacelles i de la progressiva incorporació a l'Aragó del comtat de Ribagorça, hi ha una franja de pobles que mantenen com a connatural la llengua catalana, amb les lògiques modalitats de transició amb trets aragonesos més o menys intensos, segons l'allunyament dels actuals confins administratius de les dues nacionalitats.¹

Dins d'aquesta faixa hi ha arrenclades, de nord a sud, els departaments comarcals de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Mataranya, els quals ens proporcionen tota la gama de diversitats que ofereix la geografia de Catalunya, des de la cúpula de la Maladeta a 3.404 metres d'altitud, amb geleres permanents i prats alpins, decreixent gradualment vers el fons càlid estepari de la Depressió Central al voltant d'un centenar de metres d'altitud, a l'aiguabarreig dels rius Cinca, Segre i Ebre, per a ascendir de bell nou vers la dorsal dels ports de Beseit i de Morella, a un miler i escreix de metres damunt del nivell del mar. Els rius davallen gairebé paral·lels i dreturers de nord a sud des de l'alterosa banda de tramuntana de la franja, troben l'Ebre que ha pres un curs horitzontal de ponent a llevant per a fer-los de collecter en el fons de la gran depressió i al seu torn rep per la seva riba oposada, al Mataranya que ha descendit, precisament en curs de migdia al nord, des de les summitats de la Serralada Ibèrica que s'interposa en el camí vers el Mediterrani. En conjunt es tracta d'una llenca territorial d'entre 25 i 30 quilòmetres lineals d'amplada i una vertical d'uns 225 quilòmetres idem, amb una integració compacta de 5.077 quilòmetres quadrats.

* Un resum del present treball fou exposat en una sessió acadèmica de l'Institut d'Estudis Catalans el 6 de juny de 1980.

1. Segons els indrets, el català d'aquesta franja i la seva transició vers la *fabla* aragonesa, rep els noms populars de fragatí, lliterà, ribagorçà, benasquès, xapurriat o enxampurrat, mesclat, *ratllano*, etc.

Farem un resum de cada comarca per separat.

L'Alta Ribagorça

La Noguera Ribagorçana, que fa de trencall fronterer entre Catalunya i Aragó, parteix la comarca del Ribagorça i deixa un fragment a cada banda del corrent. Aquí ens referim exclusivament a la banda aragonesa, puix la porció de jurisdicció catalana ha estat degudament estudiada dins el Pallars en els treballs demogràfics dedicats a la Catalunya estricta.

Al seu torn, la part que ara ens interessa del Ribagorça es divideix en Alta i Baixa. La primera afaïçonada entre la franja axial del Pirineu i la Serralada Interior del Pre-pirineu, concretament comprèn les valls del riu Èssera, des de la seva sorgència a més de tres mil metres d'altitud, fins a l'espectacular congost del Run o Ventanillo,² i la del riu Isàvena, igualment des del seu inici a 2.728 metres en el pic de Gallinero, fins a l'escanyall, no menys espectacular de Gavarret o d'Ovarra. Ambdues gorges tenen el llit del riu a un miler de metres d'alçària damunt del nivell del mar i aigües amunt, no cal dir que tot el territori es troba per damunt d'aquesta corba hipsomètrica. També forma part de la comarca, en el fragment que ens interessa, l'ala dreta de la Noguera Ribagorçana des del cercle de l'Hospital de Viella, presidit pel pic de Mollesres a 3.010 metres d'altitud, fins el Pas d'Escales, on el riu s'escola a 800 metres d'alçada sobre el nivell del mar.

Hi ha, però, la vall del riuet d'Obis, que inclou els antics termes municipals de Bretesa i Sant Orenç, la qual, per tant com aflueix a la Noguera Ribagorçana abans que aquesta arribi al Pas d'Escales, en l'ordre natural és evident que pertany a l'Alta Ribagorça. Amb tot l'any 1965 el terme de Betesa fou anexionat a Areny de Noguera i el de Sant Orenç a Sopeira, i ambdues capitals d'ajuntament pertanyen a la rodalia de la Terreta que estímem dins la Baixa Ribagorça. Això fa que, en l'ordre demogràfic, ens calgui separar la vall d'Obis de l'Alta Ribagorça i anexionar-la a la Baixa.

Tot aquest vigorós i abrupte conjunt constitueix un món clos i isolat amb una superfície on es prolonga el parlar català, enllà de la frontera administrativa de Catalunya i una extensió de 736,74 quilòmetres quadrats. El clima hi és cru, amb una mitjana de pluja superior al miler de mil·límetres a l'any. És terra de prats, de grans espais forestals i pasturatges, d'escassa agricultura a base de cereals, ferratges i patates, amb

2. A l'apartat corresponent del volum I de la «Geografia de Catalunya» de l'Editorial Aedos, aparegut l'any 1958, i a l'obra *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960*, publicat l'any 1966, havíem exclòs la vall de Benasc de l'àrea de la llengua catalana de la Ribagorça. Però després de la conferència del doctor Joan Coromines *El català, llengua de la Ribagorça*, apareguda el 1971 dins el volum «Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalana», creiem convenient incloure els pobles de la vall indicada dins l'àmbit referit. Coincidim amb la «Gran Enciclopèdia Catalana» en aquest criteri.

pobles petits principalment remaders, i on la indústria es redueix a les centrals hidroelèctriques i unes poques mines i pedreres.

* * *

Els ajuntaments de llengua catalana de l'Aragó, constituïts en la comarca de l'Alta Ribagorça, l'any 1857 sumaven 7.940 habitants, amb una densitat de població de 10,77 habitants per quilòmetre quadrat. No hi havia en aquella data cap comarca de la Catalunya estricta que tingués una densitat de població tan baixa. La que tenia la densitat mínima era el Pallars Sobirà amb 13,48 habitants per quilòmetre quadrat.

L'Alta Ribagorça millorà lleugerament de població l'any 1860 a l'aconseguir 8.465 habitants, amb una addició de 525 sobre els que tenia tres anys abans, un coeficient del 6,61 % i una densitat de 11,48 habitants per quilòmetre quadrat. L'any 1877 el conjunt comarcal que ens ocupa perdia un 7,83 % de la seva població, en minvar fins a 7.802 habitants —663 menys que els registrats disset anys abans i 136 menys que en el cens de 1857—. La densitat havia descendit a 10,58 habitants per quilòmetre quadrat. També el Pallars Sobirà havia minvat i solament tenia 10,99 habitants per quilòmetre quadrat. En endavant, el conjunt de les localitats de parla catalana de l'Aragó, assignades a l'Alta Ribagorça, cens darrera cens perd població. Entre 1877 i 1940 minva entre un 6,93 % i un 2,05 % cada dècada, i en el conjunt dels 63 anys transcorreguts decreixen un 29,72 %, concretat en 2.319 habitants. Entre 1940 i 1950 solament es redueixen demogràficament d'un 1,42 % i entre 1950 i 1960 d'un 7,03 %. El gran èxode es produeix entre el 1960 i el 1970, que en conjunt cedeixen 1.431 habitants, amb un coeficient del 28,47 %. L'emigració continua en els cinc anys entre 1970 i 1975, en el transcurs dels quals minven d'un 12,10 %. El 1975 la part indicada de l'Alta Ribagorça registrava 3.159 habitants i la disminució demogràfica sobre el 1857 era de 4.781 habitants, amb una mitjana del 60,21 % i, si partim de la xifra òptima que proporciona el cens de 1860, la minva resulta de 5.306 habitants, que representen un 62,68 %. La densitat de població el 1975 era de 4,28 habitants per quilòmetre quadrat, mentre la del Pallars Sobirà solament li era inferior d'unes dècimes en registrar 4,23 habitants ídem.

El terme municipal de Benasc, amb 233 quilòmetres quadrats de grandària —ben semblant a tota la comarca del Garraf quant a extensió territorial—, conté el 31 % de la superfície total de l'Alta Ribagorça aragonesa de parla catalana i és el seu municipi de major xifra de població. Cal, però, advertir que té grans superfícies demogràficament buides. El 1857 tenia 1.675 habitants, mentre cap altre ajuntament de la comarca arribava al miler. Benasc, situat a 1.138 metres d'altitud, és la primera localitat que troba el riu Èssera al davallar de la Maladeta i forma ajun-

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910
		3 anys	17 anys	10 anys	10 anys	3 anys	10 anys
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
Alta Ribagorça	7.940	8.465	7.802	7.346	7.195	6.961	6.478
Moviment	—	+ 525	— 663	— 456	— 151	— 234	— 483
%		+ 6,61	— 7,83	— 5,84	— 2,05	— 3,25	— 6,93
Per any		+ 220,30	— 39	— 45,60	— 15,10	— 78	— 48,30
Densitat	10,77	11,48	10,58	9,97	9,76	9,44	8,79

	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	5 anys
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
Alta Ribagorça	6.201	5.868	5.483	5.405	5.025	3.594	3.159
Moviment	— 267	— 333	— 385	— 78	— 380	— 1.435	— 435
%	— 4,12	— 5,37	— 6,56	— 1,42	— 7,03	— 28,55	— 12,10
Per any	— 26,70	— 33,33	— 38,50	— 7,80	— 38	— 143,50	— 87
Densitat	8,41	7,96	7,44	7,33	6,82	4,87	4,28

tament amb Arcils posat a 1.123 metres, situat aigües avall del mateix riu, i Cerler posat a 1.530 metres, en la vall afluent del Penaobscur, que prové del pic de Castanesa a 2.858 metres. La densitat de població del terme municipal de Benasc era el 1857 de set habitants per quilòmetre quadrat, i és curiós de remarcar que constituïa el mercat de la comarca i la seva capitalitat tradicional, contradint amb això el vell principi geogràfic d'establir-se sempre el tràfic aigües avall dels corrents fluvials, puix Benasc era posat aigües amunt, al vèrtex superior de la regió.

Amb dues soles interrupcions —el 1897 i el 1950—, Benasc ha davallat persistentment de població en el curs dels 118 anys que van de 1857 a 1975 i arriba a la darrera data amb sols 695 habitants. La baixa demogràfica ha estat de 980 habitants, amb un coeficient del 58,50 %. El 1975 Benasc contenia el 22,06 % del conjunt de la població que sumaven els ajuntaments de parla catalana de l'Alta Ribagorça posats sota l'administració aragonesa. El 1857 el coeficient de Benasc sobre el total comarcal, que ens ocupa, era el 21,09 %, ben semblant al que acabem d'indicar pel cens de 1975.

El descens demogràfic de Benasc resulta ésser un bon exponent del que hem vist que havia passat a la part aragonesa dels pobles de llengua catalana de l'Alta Ribagorça. Sense Benasc, aquesta comarca, entre 1857 i 1875, ha minvat de 3.801 habitants, amb un percentatge del 60,67 % i, si partim de la xifra òptima de població, o sigui el 1860, la reducció demogràfica és de 4.339 habitants, amb un coeficient del 63,78 %, superior al que en el mateix període ens proporciona la capital tradicional. Diem capital tradicional perquè avui la capital efectiva, sobretot de la part oriental de la demarcació, no és Benasc, sinó el català Pont de Suert que el 1975 tenia 2.500 habitants, mentre que Benasc hem dit que només restava a 695.

A part Benasc, l'ajuntament que el 1857 tenia la xifra més alta de població era Montanui amb 810 habitants —la meitat de Benasc—, posats a 1.205 metres d'altitud, amb bona part del terme en els vessants dels rius Valira i Viverri, afluents de la Noguera Ribagorçana, i repartida entre els agregats de Bonifonts —1.194 metres—, Castarners —1.044 metres—, Escaner —1.269 metres—, Ginester —988 metres—, Montanui —1.205 metres—, Noals —1.028 metres— i Senyín —1.278 metres—. En arribar al 1975, el municipi de Montanui havia absorbit de més a més els ex-municipis d'Aneto, Bono, Castesana i els seus respectius anexionats, i amb tot plegat solament comptava amb 513 habitants. Sumant les xifres de població que el 1857 tenien tots aquests llocs que s'anà anexionant Montanui, i comparant el resultat amb l'empadronament que tenia el terme municipal l'any 1975, resulta que havia perdut 1.078 habitants, amb un percentatge del 67,75 %.

ALTA RIBAGORÇA

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975	Diferència 1857-1975	
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	%
Aneto	403	360	A Bono	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(1)	
Arassant	800	865	A Bissaiüri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(2)	
Benasc	1.675	1.662	1.525	1.434	1.477	1.364	1.078	1.059	1.046	899	915	906	733	695	—980	—58,50
Bissaiüri	A Arassant		854	863	731	696	766	673	697	652	582	523	399	349	—451 ⁽²⁾	—56,37
Bonansa	522	536	485	397	453	418	426	386	367	354	303	272	118	77	—445	—85,24
Bono	A Aneto		252	255	278	278	238	242	228	263	279	204	A Montanui		(1)	
Castanesa	378	450	417	383	362	368	350	364	373	286	290	264	A Montanui		(1)	
Castilló de Sos	A Ramastué	764	796	799	746	708	742	722	630	653	693	603	459	422	—298 ⁽³⁾	—41,38
Espés	288	347	363	350	305	306	336	326	301	262	273	245	A Les Paüls		(4)	
Gia	385	426	365	358	376	356	234	242	242	239	221	201	184	165	—220	—57,14
Montanui	810	855	756	581	558	527	584	608	617	631	550	483	589	513	—1.078 ⁽¹⁾	—67,75
Nerill	216	236	251	224	188	174	168	176	163	147	156	114	A Les Paüls		(4)	
Les Paüls	423	485	488	458	457	453	507	504	375	348	371	318	505	390	—537 ⁽⁴⁾	—57,92
Sessué	720	A Castilló de Sos		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	(3)	
Saiünc	765	883	770	726	708	783	562	488	439	450	463	540	365	339	—426	—55,68
Sessuré	299	308	239	275	300	287	264	214	186	177	169	160	113	86	—213	—71,23
Vilanova d'Éssera	256	288	241	243	250	243	223	197	204	122	140	190	129	123	—133	—51,95
	7.940	8.465	7.802	7.346	7.195	6.961	6.478	6.201	5.868	5.483	5.405	5.023	3.594	3.159	—4.781	—60,21

(1) L'ajuntament d'Aneto passà a dir-se de Bono per allà el 1870 i el 1965 els ajuntaments de Bono i Castanesa foren units al de Montanui. Per a deduir el moviment de població experimentat en arribar el 1975, cal partir de la suma de les xifres que el 1857 tenien els tres municipis indicats.

(2) Per a deduir el moviment de població en el període de l'ajuntament de Bissaiüri, cal partir de la xifra declarada per Arassant el 1857.

(3) El 1857 l'actual ajuntament de Castilló de Sos residia a Ramastué.

(4) El 1965 els municipis d'Espés i Nerill passaren a fusionar-se amb el de Les Paüls. Cal sumar les xifres de població que els tres tenien el 1857 per a comparar la suma amb la que el 1975 registra Les Paüls, a fi de deduir el moviment de població de l'ajuntament actual.

En quantia demogràfica el 1857 darrera Montanui venia Arassant, posat a 1.240 metres d'altitud amb 800 habitants i 865 el 1860, però tot seguit havia de perdre la titularitat del municipi per a passar a dependre de Bissauri, el qual venia a presidir un terme municipal format per una dotzena d'agrupaments humans escampats per les valls de Gabàs, Sant Valeri i Urmella, afluents de l'Isàvena les unes i de l'Èssera les altres. En volum demogràfic seguien Saünc amb 765 habitants, els quals es repartien en tres agrupaments humans; Ramastué, amb 720 habitants, però aquest ben aviat havia de cedir la capitalitat municipal a Castilló de Sos; Bonansa, amb 522 habitants —1.250 metres d'altitud—, presidint un agrupament de mitja dotzena de llogarrets escampats per les valls de la Mola i Cirers, encarades a la Noguera Ribagorçana. Cap altre ajuntament de la comarca no arribava al mig miler d'empadronats. Els que més s'atansaven a aquesta xifra eren: les Paüls —1.431 metres en el nucli titular— que, amb cinc agrupaments de població, obtenia 423 habitants; Aneto que tenia 403 habitants, però que amb decreixement molt accentuat el 1877 perdia la seva titularitat municipal i la cedia a Bono; Castanesa que sumava 378 habitants, etc.

Sense cap excepció, entre 1857 i 1975 tots els ajuntaments de l'Alta Ribagorça aragonesa han perdut població. Alguns semblaven haver-se recuperat el 1860, però l'impuls fou ben efímer. El coeficient de minva més alt del període indicat el proporciona Bonansa amb un 85,24 %. El segueix Sessué que decreix d'un 71,23 %; Montanui que, malgrat haver-se incorporat els municipis veïns de Bono i Castanesa, perd un 67,75 %. El municipi amb coeficient mínim de baixa demogràfica és Castilló de Sos, al qual licalculem un negatiu del 41,38 %. El segueix en ordre ascendent, quant a percentatge de minva, Vilanova d'Èssera, que perd un 51,95 %.

Una de les característiques de la dècada 1960-70 ha estat la reagrupació d'ajuntaments. Degut a la minva de les seves xifres de població alguns municipis s'han vist impossibilitats d'atendre les més mínimes funcions administratives i els ha estat anul·lada la independència jurisdiccional. Però això no ha deturat pas la migració, la qual prossegueix sense esperança d'ésser parada. El 1857 hi havia a l'Alta Ribagorça aragonesa 14 ajuntaments de llengua catalana i, sense que l'espai territorial conjunt minvés, el 1975 hi queden solament 10 municipis, degut als indicats reagrupaments.

Hem dit que el 1857 la part de la comarca que ens ocupa solament tenia un municipi —Benasc— de més d'un miler d'habitants, el qual contenia el 21,10 % del conjunt de la població comarcal, i 13 que no hi arribaven. D'aquests darrers n'hi havia cinc que sobrepassaven el mig miler i sumaven 3.617 habitants, amb un coeficient sobre la totalitat comarcal del 45,55 % de la població, i altres 8 que no aconseguien el mig miler d'empadronats i sumaven 2.648 habitants, amb un percentatge sobre el conjunt comarcal del 33,35 %. El municipi més petit quant a volum demogràfic era Nerill —1.502 metres d'alt—, el qual, amb els seus

quatre llogarrets, aplegava 216 habitants. L'any 1975 cap de la desena d'ajuntaments, que quedaven constituïts dins de la comarca, arribava als 750 habitants i solament Benasc i Montanui sobrepassaven el mig miler. Conjuntament sumaven 1.208 habitants, xifra que permet calcular un 38,24 % sobre el total de la comarca. Altres quatre ajuntaments es trobaven entre els 250 i els 500 habitants i tots junts sumaven 1.500 empadronats, que constituïen un 45,48 % de la població dels deu municipis considerats com a constitutius de l'Alta Ribagorça aragonesa de llengua catalana. Altres quatre ajuntaments no aconseguien els 250 habitants i tots junts en sumaven 451, amb un coeficient del 14,27 % sobre el total de la població referida. Dels darrers n'hi havia un parell amb xifra inferior al centenar d'empadronats. El més petit era Bonansa amb 77 habitants. Sessué en tenia 86.

L'anterior relació es refereix concretament als ajuntament, però el lector ja haurà deduït, pel que hem assenyalat en paràgrafs anteriors, que una de les característiques més visibles de l'Alta Ribagorça és la distribució de la població en petits nuclis. Els municipis es formen a base d'un aplec de llogarrets. Basta dir que, per exemple, Bissaüri, que l'any 1950 apareixia amb 582 habitants, era constituït per 12 llogarrets, cinc dels quals no arribaven a una vintena d'habitants, solament el titular sobrepassava el centenar i els altres es trobaven entre els 47 i els 77. Montanui, que en la mateixa data tenia 550 habitants, comprenia vuit llogarrets, cap dels quals arribava al centenar de residents, fora de la capital municipal que en tenia 163. I tanmateix, en arribar a l'any 1970 el mateix Montanui, per absorció d'altres municipis, tenia 589 habitants repartits en 16 nuclis de població. Les Paüls amb 371 habitants l'any 1950 tenia cinc llogarrets agregats, dels quals sols el titular del municipi arribava al centenar d'empadronats. I tanmateix l'any 1970 els agregats eren 12 per l'absorció de Nerill i Espés que en comprenien quatre cadascú. Bonansa amb 303 habitants l'any 1950 aplegava sis poblets i el 1970, amb sols 118 habitants, s'havia reduït a repartir-se en cinc, puix un d'ells havia quedat despoblat. L'any 1950 hi havia constituïts a la part de llengua catalana de l'Alta Ribagorça aragonesa 14 municipis i li comptem —i ens quedem curts— 61 petits agrupaments humans. El 1970 els municipis eren deu i agrupaven 53 petits nuclis de població.

Ja en alguns censos del segle passat, particularment els de les darreries de la centúria, es nota en alguns municipis una diferència alta entre els habitants classificats com de fet i els de dret. Per exemple a Gia, en el cens de 1877 es registren 63 absents sobre 428 habitants de dret —un 14,71 % de diferència—; en el cens de deu anys més tard els absents del municipi són 161, en un empadronament de 519 habitants de dret —un 31 %—; en el cens de 1897 la diferència entre els habitants de dret i els de fet puja a un 31,27 %; en el de 1910 representa resmenys que un 47,29 %, puix és de 210 habitants en un registre de 444. A partir d'aquesta data sembla que Gia atenua la xifra dels empadronats absents, puix és d'un 21,42 %

l'any 1920, d'un 19,33 % el 1930, un 11,95 % el 1950 i un 5 % el 1960. A Bono li trobem un percentatge de persones absents que mantenen la condició d'habitants de dret d'un 18,95 % l'any 1877, un 28,74 % l'any 1910, un 13,57 % el 1920, un 17,09 % el 1930 i un 20,43 % el 1950. A Castanesa li trobem un coeficient d'absents del 19,70 % l'any 1887, un 34,30 % el 1897 i un 15,86 % el 1910; a Sessué d'un 31,41 % el 1910, un 32,22 % el 1920 i un 28,18 % el 1930; a Bassaüri un 14,12 % el 1910, un 30,54 % el 1920 i un 30,46 % el 1930; a Vilanova d'Éssera un 31,17 % el 1910 i un 44 % el 1920; a Saünc un 21 % el 1910, un 28,86 % el 1920 i un 30,31 % el 1930; a Castelló de Sos un 39 % el 1877, un 17,55 % el 1910, un 25,25 % el 1920 i un 10,26 % el 1930. També a Benasc trobem aquestes diferències amb un 12,85 % l'any 1877, un 19 % el 1910, un 20,25 % el 1920 i un 16,41 % el 1950. Sembla que el màxim d'aquesta immigració temporera pren el màxim volum en la primera trentena del present segle i s'atenua molt i en moltes localitats desapareix a partir de l'any 1950. Les dades globals de la comarca no són tan espectaculars, però tenen també el seu valor. El conjunt de la part de l'Alta Ribagorça que ens ocupa proporciona diferències del 9,72 % l'any 1887, un 11,80 % el 1887, un 8 % el 1910, un 19,55 % el 1920 i un 17,69 % el 1930. En canvi el 1950 és solament d'un 1,31 %. Els absents són dels dos sexes i això dóna a entendre que es tracta ensems d'homes dedicats a la transhumància ramadera, a la verema al Rosselló, a les tasques de l'arròs al delta de l'Ebre, a la sega a l'Urgell o la recollida de la fruita al Segrià, i de noies que es lloguen de minyones de servei a Lleida, Manresa o Barcelona. Pensem que l'absència temporera és el preludi de la degradació demogràfica.

El poblament segons l'altitud ens proporciona la següent taula:

	1857	1975	Per zones		Sobre el conjunt	
	Hab.	Hab.	Hab.	%	%	%
A menys de 1.000 metres	1.052	545	507	48,19	12,43	17,25
De 1.000 a 1.250 metres	5.449	2.147	3.302	60,59	64,37	67,96
De 1.250 a 1.500 metres	1.728	467	1.261	72,97	20,41	14,78
De més de 1.500 metres	236	0	236	0	2,79	0
	8.465	3.159	5.306	100	100	100

Cal advertir que hem realitzat els càlculs sobre la corba hipsomètrica de les capitals dels municipis, sense tenir en compte la situació dels seus agregats, molts dels quals es troben a diferent altura. Ho hem fet així, degut a que els primers censos realitzats en tècnica moderna —1857, 1860— anoten exclusivament les xifres de la població conjunta de l'ajunta-

ment, sense detallar les dels seus barris forans. Així mateix, del cens de 1975 solament han estat publicades les xifres globals del municipi. L'estat que oferim és en conseqüència una simple i aventurada aproximació a la realitat.

La comparació entre 1857 i 1975, feta per zones d'altitud, ens permet deduir la total desaparició el 1975 de la població que el 1857 existia a la faixa superior als 1500 metres. Però aquesta deducció cal posar-la en entredit, puix Nerill, que està a 1.502 metres, ha perdut la seva independència municipal en arribar a l'any 1975, en passar a formar part de l'ajuntament de Les Paüls, i per tant la seva població apareix inclosa en la de l'ajuntament d'aquesta. El 1970 Nerill encara constava amb 35 habitants. Les Paüls aleshores també tenia el barri de Vilarrué posat a 1.534 metres d'altitud, amb una cinquantena de residents i Cerler, de l'ajuntament de Benasc, posat a 1.534 metres, figura el dit 1970 amb un centenar d'habitants.

Apart l'anterior apreciació, la diferència dels coeficients de minva en les diverses zones d'altitud es fa més important en tant que és més alta la zona. Mentre, en la que estimem la inferior de la comarca, és de 48,19 %, la d'entre els 1.000 i els 1.250 resulta del 60,59 % i la d'entre els 1.250 i els 1.500 arriba al 72,97 %. Quant al coeficient de població, que cada faixa hipsomètrica conté sobre el conjunt comarcal, observem com entre les dues dates considerades esdevé superior en el 1975 sobre el 1857, en les zones d'altitud inferior i la intermitja i molt més baixa en la d'entre els 1.250 i 1.500 metres, que és on la despoblació es manifesta més accentuada.

Dividint les localitats de llengua catalana de l'Alta Ribagorça aragonesa en les seves tres conques hidrogràfiques, trobem que les de la Vall de Benasc sumen 4.300 habitants el 1857 i 2.179 el 1975. En el curs de 118 anys, transcorreguts entre una i l'altra data, han disminuït de 2.721 habitants, xifra que proporciona una estima del 55,53 %. Les localitats de la vall de l'Isàvena, entre la sorgència del riu i el congost d'Ovarra, el 1857 sumaven 927 habitants i el 1975 solament 390. Havien perdut 537 habitants amb un coeficient del 57,92 %. Els pobles de llengua catalana de l'Alta Ribagorça, situats a l'ala dreta de la Noguera, el 1857 sumaven 2.113 habitants i el 1975 davallaven a 590. Això origina una decreixença de 1.523 habitants que representa un 72,07 %. La densitat de les primeres el 1857 era d'11,05 habitants per quilòmetre quadrat, la qual el 1975 es reduïa a 4,91 ídem. La densitat del fragment indicat del riu Isàvena era d'11,37 habitants en la primera data i minvava a 4,78 ídem en la segona. Les que són en aiguavessants de la porció assenyalada de la Noguera Ribagorçana era de 9,57 habitants el 1857 i de 2,78 ídem el 1975. Com es veu, la minva més considerable de població s'havia produït en les darreres.

La Baixa Ribagorça

La Baixa Ribagorça es troba encaixada entre les serralades horitzontalment paral·leles de l'Interior i Exterior del Prepirineu. Ofereix una disjunció hidrogràfica semblant a la de l'Alta Ribagorça, puix els seus aiguavessants decanten vers l'Isàvena i una petita part directament a l'Èssera per un costat i a la Noguera Ribagorçana per l'altre. En allò que afecta a la nostra llengua, comprèn la vall de l'Isàvena des de l'estret d'Ovarra, situat a un miler de metres d'altitud, fins a la central elèctrica de Llaugarres a 540 metres, amb l'afegit de la vall del torrent d'Aler i Jusseu —afluent de l'Èssera— des de la seva sorgència fins a Torres del Bisbe. Per la banda de la Noguera Ribagorçana comprèn tota l'ala dreta de la vall des del Grau d'Escales, a 800 metres d'altura sobre el nivell del mar, fins a les Mines de la Sal del terme d'Estopanyà.

El punt més alt de la comarca és el magestuós Turbó a 2.492 metres d'altitud, i el punt més baix es troba a 400 metres en el llit de la Noguera Ribagorçana, en la mateixa confluència amb el riu de la Torre dels Favirois. La dorsal entre l'Isàvena i la Noguera, que passa pel bell mig de la comarca, es manté entre els 1.793 metres d'alt del pic de l'Amariedo i els 782 de Benabarre.

Els termes jurisdiccionals dels ajuntaments de llengua catalana, constitutius d'aquesta comarca, proporcionen una superfície de 1.109 quilòmetres quadrats. El clima és molt més benigne que el de l'Alta Ribagorça amb nevades escasses i pluges entorn dels 600 mil·límetres l'any. També s'hi mostren majors espais dedicats a cultius, oferts a la trilogia agrícola mediterrània a les parts baixes. S'acusa a la repoblació forestal l'haver fet minvar els pasturatges i provocar el ràpid despoblament. Ho consignem simplement com una veu popular. Hi ha algunes mines. Abans s'hi feia molt de carboneig.

Els ajuntaments de llengua catalana, constituïts dins la comarca de la Baixa Ribagorça, l'any 1857 sumaven 18.896 habitants, amb una densitat de població de 17 habitants per quilòmetre quadrat. Aquesta densitat resulta superior a la de tres de les comarques pirenenques i prepirenenques de la Catalunya estricta. Aquestes són el Pallars Sobirà, que aleshores tenia 13,48 habitants per quilòmetre quadrat; la Vall d'Aran, que la tenia de 15,63 habitants ídem; i el Solsonès, que la tenia de 15,87 ídem. Era bastant atansada a la del Pallars Jussà, que era de 18,92 habitants per quilòmetre quadrat.

A partir de l'any 1857, la Baixa Ribagorça ascendeix un 3,36 % tres anys més tard i aconsegueix 19.531 habitants, amb una densitat de població de 17,61 habitants per quilòmetre quadrat. Aquesta serà la xifra òptima de població de la comarca. Ara la Vall d'Aran, amb 17,78 habitants per quilòmetre quadrat, en densitat de població li passarà al da-

vant per unes dècimes, mentre el Solsonès amb 15,29 habitants per quilòmetre quadrat i el Pallars Sobirà amb 14,40 habitants ídem se li mantenen inferiors. A continuació fins a 1897 la Baixa Ribagorça minva de població. En aquesta darrera data tenia 13.419 habitants, i sobre la xifra de 1860 n'havia perdut 6.112, amb un percentatge del 31,29 % en el curs de 37 anys. Guanya un 3,89 % de població fins a la fi del segle i aconseguix aleshores 13.942 habitants. Perd un 2,48 % en la desena entra 1900 i 1910, per a guanyar un 1,69 % al 1920. Aquesta sembla ésser la darrera revifalla, i, en registrar 13.826 habitants, permetia calcular-li una densitat de 12,46 habitants per quilòmetre quadrat, i es mantenia per damunt de les tres comarques del Principat abans esmentades. Entre 1920 i 1975 —55 anys— la minva, cens darrera cens, és constant i la calculem en un 62,34 %. El 1975 amb 5.206 habitants contenia 4,69 habitants per quilòmetre quadrat, superior solament per unes dècimes a la densitat de població de l'Alta Ribagorça, que hem indicat com de 4,05 habitants per quilòmetre quadrat. En el curs de la totalitat dels 118 anys entre 1857 i 1975 la davallada demogràfica de la Baixa Ribagorça havia estat de 13.690 habitants amb un coeficient del 72,44 %. Entre la xifra òptima de l'any 1860 i la del darrer cens efectuat, la minva havia estat del 73,34 %. L'indicat 1975, la comparació amb les comarques de la Catalunya estricta permet constatar que solament el Pallars Sobirà tenia una densitat de població inferior a la Baixa Ribagorça, tal com aquí la considerem.

Segons el cens de 1857, el municipi de major població de la comarca era Benabarri, amb 2.318 habitants. Aquesta, posada a 782 metres d'altitud, en la mateixa dorsal entre els aiguavertents dels rius Isàvena i Noguera Ribagorçana, és considerada la capital tradicional. Ascendeix demogràficament un 3,40 % el 1860, i a continuació en el curs de 37 anys davalla un 35,29 %. Ascendeix un 6,51 % en els tres anys entre 1897 i 1900, seguidament perd en el curs de dues dècades un 6,57 % per a guanyar un 2,15 % en la nova dècada que clou el 1930. Entre aquesta darrera data i 1970 minva un 30,62 % i resta a 1.904 habitants, que representa contenir el 16,39 % de la població de la comarca. En els 113 anys, que van de 1857 a 1970, Benavarri havia minvat d'un 52,80 % de població, concretat amb 1.224 habitants. En el quinqueni entre 1970 i 1975 se li havien addionat els antics ajuntaments de Pilzà i Purroi, els quals sumaven, en el moment de perdre la seva independència municipal, 244 habitants. Sumats aquests als 1.094, que aleshores tenia Benavarri, proporcionen 1.338 habitants. En el cens de 1975, ja englobats els tres municipis, Benavarri registrava 1.218 habitants. En conseqüència, en cinc anys Benavarri encara perdia 120 habitants que constituïen un 8,96 %. Els municipis de Benavarri, Purroi i Pilzà junts l'any 1857 sumaven 3.095 habitants i el 1975 acabem de dir que constituïen un conjunt de 1.218. En els 118 anys transcorreguts la minya ha estat de 1.841 habitants, amb un percentatge del 60,18 %.

	1877	1887	1897	1900	1910		
	3 anys	10 anys	10 anys	3 anys	10 anys		
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.		
Baixa Ribagorça	18.896	19.531	16.519	15.791	13.419	13.942	13.596
Moviment	—	+ 635	— 3.012	— 728	— 2.372	+ 523	— 346
%	—	+ 3,36	— 15,42	— 4,40	— 15,02	+ 3,89	— 2,48
Per any	—	+ 211	— 117,17	— 72,80	— 237,20	+ 174,33	— 34,60
Densitat	17,03	17,61	14,89	14,23	12,09	12,57	12,25

	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	5 anys
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
Baixa Ribagorça	13.826	13.551	12.366	11.864	9.958	6.674	5.206
Moviment	+ 230	— 275	— 1.185	— 502	— 1.906	— 3.284	— 1.468
%	+ 1,69	— 1,98	— 8,74	— 4,59	— 16,06	— 32,97	— 21,99
Per any	+ 23	— 27,50	— 118,50	— 50,20	— 190,60	— 328,40	— 293,60
Densitat	12,46	12,21	11,15	10,69	8,97	6,01	4,69

L'any 1857 l'ajuntament de la Baixa Ribagorça que més s'acostava demogràficament a Benavarri era Arenys de Noguera, capital de la subcomarca de la Terreta, amb 1.596 habitants, repartits entre el nucli titular i quatre llogarrets escampats per la muntanya. Arenys, posat a 709 metres, presideix les terrasses de regadiu que es disposen a la riva dreta del riu que fa de frontera entre Catalunya i Aragó, al peu de la serra de Beranui. També passa ben just del miler d'habitants Estopanyà —en registra 1.025— posat a 780 metres d'altitud, al final de la vall del riu Guart. Cap més municipi de la Baixa Ribagorça arriba a aquesta xifra de població, per bé que l'agrupació dels cinc llocs, que constitueixen l'ajuntament de Montanyana, en sumen 974, i els sis que formen el de Lasquarri n'apleguen 932. En arribar al 1975, els ajuntaments de la comarca havien experimentat moltes alteracions en les superfícies jurisdiccionals dels seus termes, degut a la supressió d'alguns municipis a benefici d'altres, com veurem més endavant. Però Benavarri —1.841 hab.— continuava essent la localitat de major volum demogràfic, seguida d'Arenys —1.458 hab.— Aquestes eren les úniques localitats que es mantenien por damunt del miler d'empadronats. L'ajuntament, que en aquest aspecte més se'ls acostava, era aleshores Sopeira amb 406 habitants. Estopanyà s'havia quedat a 300, Montanyana, ara Pont de Montanaya, a 209 i Lasquarri a 197.

Si mentalment separem Benavarri de la xifra de població de la Baixa Ribagorça de parla catalana, el conjunt de les altres localitats passen de 16.578 habitants, que sumaven el 1857, a 3.988, que en registren el 1970, amb una minva de 12.590 i un percentatge del 75,94 %. Si a la totalitat de la comarca el 1857 li restem el conjunt de Benavarri, Purroi i Pilzà, que el 1975 constituïen un sol ajuntament, ens trobem que la resta de la comarca tenia 15.259 habitants i, en arribar al 1975, en sumava 3.988, com hem indicat abans, amb una minva de 11.271, la qual constituïa un coeficient negatiu del 73,86 %.

Igual com hem vist que s'esdevenia a l'Alta Ribagorça, a la Baixa tots els municipis, sense cap excepció, minven de volum demogràfic entre 1857 y 1975. El que ofereix un coeficient de descens més alt en aquest sentit és Viacamp i Lliterà que queda reduït a 58 habitants, a desgrat d'haver-se incorporat el municipi de Fet. Ambdós junts sumaven 999 habitants el 1857 y la minva, el 1975, era d'un 94,19 %. El seguia en importància del seu coeficiente negatiu el nou ajuntament d'Isàvena, format per la unió de Merli, Pobla de Roda, Roda de Ribagorça i Sant Esteve del Mall —el darrer extret de Queixigar—, els quals aplegaven 1.481 habitants l'any 1857 i passaven a 291 el 1975, amb una reducció demogràfica del 80,35 %.

BAIXA RIBAGORÇA

	1875	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975	
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	
Areny de Noguera	1.596	1.519	1.152	1.206	1.132	1.148	1.078	1.064	1.032	971	1.212	848	1.202	1.187	
Benavarrí	2.318	2.397	2.031	1.979	1.551	1.652	1.586	1.543	1.577	1.372	1.286	1.231	1.094	1.218	
Beranui	388	413	391	275	277	270	270	305	274	325	321	270	A Veracreu		
Betesa	376	383	363	388	335	315	304	270	269	236	213	194	A Areny de Noguera		
Calbera	381	419	305	244	273	273	271	280	263	238	243	187	A Veracreu		
Calladrons	397	393	398	402	326	358	377	413	383	328	307	258	216	204	
Casserres del Castell	488	502	447	508	395	474	364	363	266	248	220	107	A Estopinyà		
Castigaleu	430	445	257	301	242	259	264	282	343	297	270	230	149	129	
Cornudella de Valira	673	716	545	494	475	458	460	484	491	436	378	267	A Areny de Noguera		
Eixea	—	—	312	—	—	A Vall de Lierp		—	—	—	—	—	—	—	
Estopinyà	1.025	986	921	976	816	915	880	896	795	724	586	1.115	449	300	
Fet	397	368	360	342	298	252	265	275	243	253	204	12	A Viacamps i Lliterà		
Güel	274	289	270	277	167	173	182	216	188	158	131	118	77	A Graus	
Isàvena	—	Unió de Merli, Pobla de Roda, Roda i Sant Esteve del Moll			—	—	—	—	—	—	—	—	—	385	291
Jusseu	563	567	478	468	340	319	333	300	325	287	254	206	456	A Graus	
Lasquarri	932	923	762	759	506	529	498	509	540	497	427	345	241	197	
Llaguarres	422	574	463	617	440	424	415	438	427	305	275	248	147	A Capella	
Lluçars	434	446	337	194	185	203	223	233	290	277	257	213	A Tolba		
Merli	403	437	459	317	286	283	305	354	389	310	280	213	A Isàvena		
Monesma	413	432	361	161	300	284	291	280	288	268	235	162	179	144	
Montanyana	974	1.010	770	794	631	—	A el Pont de Montanyana		—	—	—	—	—	—	
Pilzà	448	462	434	419	365	375	372	351	307	253	216	185	135	A Benavarrí	
La Pobla de Roda	370	360	345	271	256	283	280	269	297	284	280	233	A Isàvena		
El Pont de Montanyana	—	A Montanyana			—	768	674	697	662	632	532	544	270	209	
Purroi	293	280	290	287	246	288	293	288	294	217	180	152	109	A Benavarrí	
Queixigar	461	478	344	288	268	249	272	342	334	331	348	235	A Monesma		
Roda de Ribagorça	477	487	401	317	274	270	268	289	316	260	260	195	A Isàvena		
Sant Orenç	562	600	575	496	486	504	463	434	370	348	316	252	A Sopeira		
Serradui	316	301	265	239	226	234	195	203	172	181	168	137	100	80	
Sopeira	410	472	320	373	314	310	282	260	255	217	680	202	414	406	
Tolba	707	741	644	623	543	657	614	586	566	486	397	376	417	378	
Torre la Ribera	—	Vilacarle	474	379	346	306	305	313	337	375	418	369	395	210	157
Torres del Bisbe	659	682	560	577	521	492	563	547	564	568	493	407	A Torres de Jesseu		
La Vall de Lierp	277	300	Eixea	284	181	160	150	208	185	192	193	159	91	76	
Viacamp i Lliterà	602	675	580	569	458	458	491	510	471	449	333	262	85	58	
Veracreu	—	Unió de Beranui i Calvera			—	—	—	—	—	—	—	—	—	248	172
Vilacarle	430	—	A Torre la Ribera		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	18.896	19.531	16.519	15.791	13.419	13.942	13.596	13.826	13.551	12.366	11.864	9.958	6.674	5.206	

	1857 Hab.	1975 Hab.	Diferència entre 1857-1975	
			Hab.	%
Areny de Noguera	1.596	1.187	— 1.458 ⁽¹⁾	— 55,12
Benavarri	2.318	1.218	— 1.841 ⁽²⁾	— 60,18
Beranui	388	A Veracreu	⁽³⁾	—
Betesa	376	A Arenys	⁽¹⁾	—
Calbera	381	A Veracreu	⁽³⁾	—
Calladrons	397	204	— 193	— 48,61
Casserres del Castell	488	A Estopinyà	⁽⁴⁾	—
Castigaleu	430	129	— 301	— 70,00
Cornudella de Valira	673	A Arenys	⁽¹⁾	—
Eixea	A Vall de	Lierp	—	—
Estopanyà	1.025	300	— 1.213 ⁽⁴⁾	— 80,17
Fet	397	A Viacamp	⁽⁵⁾	—
Güell	274	A Graus	⁽⁶⁾	—
Isàvena	—	291	— 1.190 ⁽⁷⁾	— 80,35
Jusseu	563	A Graus	⁽⁶⁾	—
Lasquarri	932	197	— 735	— 78,85
Llaguarres	422	A Capella	⁽⁸⁾	—
Lluçars	434	A Tolba	⁽⁹⁾	—
Merli	403	A Isàvena	⁽⁷⁾	—
Monesma	413	144	— 499 ⁽¹¹⁾	— 77,60
Montanyana	974	A Pont de M.	⁽¹⁰⁾	—
Pilzà	448	A Benavarri	⁽²⁾	—
La Pobla de Roda	370	A Isàvena	⁽⁷⁾	—
El Pont de Montanyana	—	209	— 765 ⁽¹⁰⁾	— 78,54
Purroi	293	A Benavarri	⁽²⁾	—
Queixigar	461	A Monesma	⁽¹¹⁾	—
Roda de Ribagorça	477	A Monesma	⁽⁷⁾	—
Sant Orenç	562	A Sopeira	⁽¹²⁾	—
Serradui	316	80	— 236	— 74,68
Sopeira	410	406	— 566 ⁽¹²⁾	— 58,23
Tolba	707	378	— 763 ⁽⁹⁾	— 66,87
Torre la Ribera	Vilacarle	157	— 273 ⁽¹⁴⁾	— 63,48
Torres del Bisbe	659	Jusseu	⁽¹³⁾	—
La Vall de Lierp	277	76	— 201	— 72,56
Viacamp i Lliterà	602	58	— 941 ⁽⁵⁾	— 94,19
Veracreu	—	172	— 597 ⁽³⁾	— 77,63
Vilacarle	430	—	⁽¹⁴⁾	—
	18.896	5.206	13.690	— 72,44

1. L'any 1975 Arenys de Noguera s'havia incorporat els antics ajuntaments de Betesa i Cornudella de Valira. Cal sumar els habitants que tenien les tres localitats l'any 1857 per a deduir la diferència amb els que empadronava Arenys l'any 1975, puix en aquesta darrera data el cens les unifica.

2. Benavarri, l'any 1975, s'havia incorporat els antics ajuntaments de Pilzà i Purroi. Cal sumar les xifres de població de les tres localitats el 1857, per a obtenir la població inicial del còmput, puix l'atribuïda a Benavarri el 1975 les comprèn les tres juntes.

3. Veracreu és el nom oficial del nou municipi format per la unió Beranui i Calbera. Cal sumar la població d'ambdues localitats per a comparar-la amb els 172 habitants que declara registrar Veracreu en el cens de 1975.

4. Estopanya va rebre en el seu ajuntament la localitat de Casserres el 1965. Cal sumar els habitants de les dues localitats el 1857 per a deduir la diferència de població d'aquesta data sobre la que empadrona l'any 1975.

5. Viacamp i Lliterà, el 1965, s'incorporaren el vell municipi de Fet. En el cens de 1857 cal sumar la població d'aquest darrer i la de Viacamp i Lliterà per a deduir el moviment demogràfic conjunt en arribar a l'any 1975.

6. Graus, que s'incorpora els vells municipis de Güell i Jusseu, no figura en la taula, puix no és de llengua catalana. Jusseu oficialment s'anomenà Torres de Jusseu en unir-se a Torres del Bisbe, abans d'ésser incorporat al municipi de Graus.

7. El municipi d'Isàvena es formà per la unió dels de Merli, Pobla de Roda, Roda d'Isàvena o de Ribagorça i el terme de Sant Esteve del Mall que pertanyia a l'ajuntament de Queixigar. Per l'any 1857 cal sumar les xifres de població dels quatre llocs, a fi de poder-la comparar amb la que registra el nou ajuntament d'Isàvena l'any 1975.

8. Llaguarres, l'any 1965, s'incorporà l'antic municipi de Capella, el qual no es considera de llengua catalana. Joan Coromines indica que Llaguarres és fortament barrejat, de tal manera que l'element aragonès es tant o més fort que a Calassanç i Sanui. Veure *Revue de Linguistique Romane*, volum XXIII, núms. 91-92, juliol-desembre 1959.

9. Lluçars fou afegit a Tolba el 1965. Per a trobar el moviment de població entre 1857 i 1975 cal sumar les xifres de les dues localitats en la primera data i comparar-la amb la de Tolba l'any 1975, puix en aquest darrer cens ambdues localitats apareixen englobades.

10. El municipi de Montanyana l'any 1900 havia passat a Pont de Montanyana, degut a la seva despoblació. Abans era el Pont el que figurava com a barri de Montanyana. Es dona la circumstància que Pont de Montanyana s'emplaça a l'esquerra de la Noguera Ribagorçana i per tant dins el territori que en l'ordre natural s'aneixiona amb Catalunya.

1. El terme municipal de Queixigar es departí en el de Sant Esteve del Mall i el propi Queixigar. El 1970 el primer fou afegit al nou ajuntament d'Isàvena i el segon s'uní al de Monesma, per a formar el municipi oficialment anomenat Monesma-Queixigar. Per a calcular la diferència entre les xifres de població de 1857 i 1975, atribuïdes a Monesma, en la primera data, cal sumar a Monesma la xifra de Queixigar, la qual, sense Sant Esteve del Mall, estímem en 230 habitants.

12. Sant Orenç fou agregat a Sopeira l'any 1965. Cal sumar les xifres d'ambdues localitats el 1857 per a poder deduir la diferència amb la que registra Sopeira el 1975.

13. Torres del Bisbe es juntà amb Jusseu per a formar el nou municipi de Torres de Jusseu, barrejant els noms de les dues localitats. L'any 1975 el nou municipi de Torres de Jusseu havia estat agregat a l'ajuntament de Casp.

14. Per a deduir la diferència de població entre 1857 i 1975, experimentada per Torre la Ribera, cal partir de Vilacarle el dit 1857. El nom de Vilacarle, que havia figurat com a titular de l'ajuntament, correspon a un llogarret que li és agregat.

Estopanyà, malgrat haver absorbit el municipi de Casserres del Castell, perdia un 80,17 % de la seva població. El 1857 ambdós municipis sumaven 1.513 habitants i el 1975 es reduïen a 300. Lesquarri i Pont de Montanyana minvaven cadascún d'un 78 % en els 118 anys escolats del període. Veracreu, format per la unió de Beranui i Calbera, els quals el 1857 sumaven 769 habitants, i aplegats en la nova corporació el 1975 solament n'aconseguien 172, perdien 597 habitants, amb un percentatge del 77,63 %. Serradui es rebaixava de població d'un 74,68 %, la Vall de Lierp d'un 72,56 %, Castigaleu d'un 70 %, Tolba d'un 66,87 %, després d'haver-se juntat amb Lluçars; Monesma perdia un 65 %, Torre la Ribera d'un 63,48 % i Benavarri ja hem dit que perdia un 60 %. El coeficient negatiu mínim corresponia a Calladrons que decreixia d'un 48,61 % i el seguia en aquest ordre Arenys de Noguera, que, malgrat haver-se incorporat Betesa i Cornudella de Valira, mentre els tres municipis junts el 1857 sumaven 2.645 habitants, el 1975 s'havien reduït a 1.187, amb una disminució de 1.458, xifra que representa un 55,12 % sobre la de 118 anys abans. Per fi esmentarem que Sopeira s'afeblia demogràficament d'un 58 %, a desgrat d'haver-se-li juntat Sant Orenç.

La tònica deficitària de la població, que actualment caracteritza la Baixa Ribagorça, ha provocat la redistribució que han experimentat els seus ajuntaments, deguda principalment a les mutacions en sentit negatiu sofertes pel seu volum demogràfic. L'any 1857 no hi havia cap municipi amb xifra de residents inferior a 250 habitants. N'hi havia 21 d'entre els 250 i els 500 habitants, els quals sumaven 8.285 habitants, que constituïen el 43,84 % del total de la població comarcal. D'entre els 500 i els 750 habitants n'hi havia 8 amb un conjunt de 5.672 habitants, els quals comprenien el 30,02 % dels habitants de la comarca. No hi havia cap municipi que es pogués fixar entre els 750 i el miler d'empadronats, i 3 sobrepassaven el miler d'habitants i sumaven 4.939 habitants, amb un coeficient sobre el conjunt de la població de la Baixa Ribagorça del 26,14 %. L'any 1975 aquesta distribució es capgira primer en el sentit que, dels 32 ajuntaments constituïts 118 anys endarrera, ara solament en quedaven 16. Exactament la meitat havien perdut la seva independència municipal. Els que quedaven estaven distribuïts en deu de població inferior als 250 habitants, categoria que ja hem vist que el 1857 no n'hi havia cap. Aquests deu sumaven 1.426 empadronats i integraven el 27,39 % de la població conjunta de la comarca. Hi havia solament quatre ajuntaments d'entra 250 i 500 habitants, els quals sumaven 1.375 censats i estatjaven el 26,41 % del total comarcal. No hi havia cap municipi d'entre el mig miler i els 750 habitants, ni entre els 750 i el miler. Es mantenien sobre el miler de censats els dos mateixos ajuntaments que ja ho feien l'any 1857, ara amb un conjunt de 2.405 habitants, que constituïen el 46,20 % de la població conjunta de la Baixa Ribagorça. El municipi d'inferior xifra de població era el 1975 Viacamp i Lliterà, al qual ja hem dit que solament li quedaven 58 habitants a desgrat d'ha-

ver-se incorporat el terme municipal de Fet. En camí de desaparèixer hi havia també la Vall de Lierp que solament registrava 76 habitants i Serradui que en conservava 80.

Per semblant al què hem assenyalat per l'Alta Ribagorça, a la Baixa cada municipi agrupa una colla de llogarrets. Cornudella de Valira, amb sols 378 habitants l'any 1950, contenia 9 petits nuclis de població, cap dels quals arribava a 70 ànimes. En arribar a 1970, el municipi era suprimit per a afegir-lo a Arenys de Noguera, el qual, junt amb els que rebia a Cornudella, passava a contenir res menys que 14 petits agrupaments humans, dels quals, amb l'excepció del titular i Betesa —l'altre municipi incorporat—, cap arribava a 70 habitants. I de més a més caldria afegir que tenia cinc nuclis classificats com a caserius. Merli, amb 280 habitants, contenia 9 petits agrupaments, dels quals cap sobrepassava els 60 empadronats, i el 1960, junt amb els municipis de Pobla de Roda —2 llogarrets—, Roda de Ribagorça —2 ídem—, i Sant Esteve del Mall —extret de Queixigar— passava a formar part del nou ajuntament d'Isàvena que registrava 385 habitants tot plegat. Un altre ajuntament de nova creació era Veracreu que arribava a sumar 248 habitants a base d'aplegar els antics municipis de Beranui —5 nuclis de població— i Calbera —3 nuclis ídem—. Monesma, amb 235 habitants el 1950, reunia 9 llogarrets, dels quals el major tenia 57 habitants. El 1970 Monesma s'unia a Queixigar —2 nuclis de població— per a constituir un ajuntament de 179 habitants. La Vall de Lierp el 1970 agrupava 6 llogarrets, el major dels quals tenia 26 habitants i el menor 9, amb un conjunt de 91 i encara davallava a 76 el 1975. Lasquarri reunia 6 agrupaments per a sumar 427 habitants el 1950 i solament 197 el 1975. A la Baixa Ribagorça es dona la circumstància que Jusseu —2 nuclis de població— i Güell —6 nuclis—, que parlen el dialecte català de transició anomenat ribagorçà, han perdut la independència municipal i han estat afegits a l'ajuntament de Graus de parla aragonesa o «grausina» segons l'estimació de Joaquim Costa. El mateix passa amb Llaguarres —50 % de català— unit ara a Capella —aragonès—. L'any 1950 hi havia constituïts 31 municipis de llengua catalana a la Baixa Ribagorçana, els quals incloïen 113 nuclis de població. El 1970 els municipis de llengua catalana s'havien agrupat en 20, d'uns dels quals el Nomenclator de l'Institut Nacional d'Estadística donava com a subsistents 81 poblats.

Les diferències entre habitants de dret i de fet en els ajuntaments de parla catalana de la Baixa Ribagorça no eren tan notables com a l'Alta, però existien en molts municipis d'entre els anys 1877 i 1930. A partir de la darrera data, s'havien atenuat molt les absències d'empadronats, tal volta per haver passat de temporals a oficialment definitives. Hi ha, però, en sentit contrari, l'excepció de Sopeira, que el 1950 figuren en nòmina 239 habitants de dret i 680 de fet, amb una diferència de 441 i un coeficient dels darrers sobre els primers del 184 %, justificada per la presència dels obrers constructors dels embassaments del riu. El 1877

els coeficients més notables de diversitat, a favor dels habitants de dret sobre els de fet, els proporcionen els municipis de Castigaleu i Serradui amb un 22 % cadascún. Precisament la darrera localitat és la que presenta una constància més notable en aquesta circumstància, puix els seus coeficients en aquest sentit són d'un 18,70 % el 1887, un 21 % el 1897, un 36 % el 1910 i un 15 % el 1920. L'any 1887 resulta remarcable la diferència esmentada que registra el cens de Monesma, la qual calcu-lem en un 78 %. L'any 1910 Beranui i Casserres, a més de Serradui, ofereixen percentatges de sobrepuig d'habitants de dret sobre els de fet superiors al 30 %. Torre la Ribera mostra una constant en aquest aspecte en el curs d'una trentena d'anys, puix, en el sentit que aquí ens ocupa, té un coeficient del 21,90 % l'any 1910, un 23 % el 1920 i un 12 % el 1930. Aquest darrer any Beranui torna a manifestar una diferència superior al 30 % en la tal descripció.

Hem indicat que hi ha consignades a la Baixa Ribagorça tres unitats geogràfiques. Són: la Ribera d'Isàvena, la rodalia de Benavarri i la Terreta. La primera incloïa 13 ajuntaments el 1857, els quals sumaven 5.892 habitants i en el 1860 havien ascendit demogràficament a 6.226. Aquesta darrera constitueix la xifra òptima obtinguda per la Ribera indicada en el període que estudiem. L'any 1975 aquesta rodalia havia reagrupat la seva població en solament 6 ajuntaments, amb una xifra conjunta de població de 973 habitants. Entre 1857 i 1975 la Ribera d'Isàvena havia perdut 4.919 habitants, xifra que constitueix un 83,48 % de la registrada a l'inici del període. Si, enlloc de partir de 1857, ho fem de la xifra òptima obtinguda el 1960, la minva és de 5.253 habitants i el coeficient puja a 84,37 %. La densitat de població era de 15,45 habitants per quilòmetre quadrat l'any 1857, i 16,32 ídem el 1860, i s'havia reduït a 2,92 habitants per quilòmetre quadrat el 1975, una vegada extrets els termes de Güell i Jusseu, que ja hem dit que havien estat afegits al municipi de Graus, que resta fora de l'àrea de predomini de la llengua catalana.

La rodalia de Benavarri l'any 1857 incluïa 13 ajuntaments, els quals sumaven 8.414 habitants i passaven a sumar-ne 8.605 l'any 1860. Igual que en la Ribera d'Isàvena la darrera xifra és l'òptima del període. L'any 1975 quedaven en condició de tals solament 7 ajuntaments dins el cercle propiament benavarrenc, els quals sumaven 2.431 habitants. La minva havia estat de 5.983 sobre els indicat del cens de 1857 i 6.174 sobre els del cens de 1860, amb els coeficients del 71,10 % en el primer càlcul i el 71,74 % en el segon. La densitat de població queda establerta en 16,29 habitants per quilòmetre quadrat l'any 1857, 16,66 l'any 1860 i solament 4,70 el 1975.

La subcomarca de La Terreta apareix departida en dues parts pel riu Noguera Ribagorçana. Una meitat resta dins de l'administració catalana i l'altra dins de l'aragonesa. La part que pertany a l'Aragó conté 4 ajuntaments, els quals sumaven 3.653 habitants l'any 1857 i havien

descendit a sumar-ne solament 1.802 l'any 1975. Però en aquesta darrera data, la xifra que indiquem contenia la dels ex-municipis de Betesa i Sant Orenç, els quals havien passat a formar part dels ajuntaments d'Arenys el primer i Sopeira el segon. Això ens obliga a sumar-los també a la població que hem atribuït a La Terreta el 1857, la qual així resulta de 4.591 habitants. Entre 1857 y 1975 la supcomarca hauria perdut 2.789 habitants que representen un 60,70 %. La densitat de població de la part aragonesa de La Terreta era de 21,72 habitants per quilòmetre quadrat el 1857 i de 8,52 ídem el 1975, superior en totes dues dates a la que tenia el conjunt de la Baixa Ribagorça i les altres dues rodalies destriades dins de la comarca. Sobre la xifra òptima de 1860, el moviment de població experimentat per La Terreta fins el 1975 ha estat d'un 61,55 % de minva.

Referent a l'altitud establim el següent estat:

	1860		1975		Per zones		Sobre total	
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Diferència	%	1860	1975
					Hab.	%	%	%
De 500 a 750 metres	7.672	2.581	5.091	66,35	39,28	49,57		
De 750 a 1.000 metres	8.336	2.248	6.088	72,08	42,68	43,18		
De 1.000 a 1.250 metres	3.523	377	3.146	89,29	18,04	7,24		
	19.531	5.206	14.325					

Hom observa que el coeficient de minva per zones ascendeix notablement a partir de la faixa d'altitud més baixa —66,35 %— i arriba al 89,22 % en la d'altura entre el miler i els 1.250 metres. En sentit contrari, en els coeficients de cada zona sobre el conjunt comarcal advertim com el que correspon a la de major alçada s'ha reduït i, havent estat d'un 18 % l'any 1857, en arribar al 1975 solament és d'un 7,24 %. En la zona d'entre els 500 i els 750 metres d'altitud el coeficient ha passat del 39 % al 49 %, és a dir, ha augmentat. També ho ha fet amb molta intensitat la zona intermitja.

La Llitera

La comarca de la Llitera està formada al peu dels estreps de la banda de migdia de la Serralada Exterior del Prepirineu, en el suau interfluvi entre els rius Cinca i la Noguera Ribagorçana, el qual s'extén en un pla inclinat fins a coincidir amb el fons de la Depressió Central

catalano-aragonesa. El riu Cinca a Montsó passa a 360 metres d'altitud i la Noguera Ribagorçana a Andaní a 294. Al bell mig de la Llitera hi ha Tamarit situat a 350 metres, i les ondulacions d'entorn no arriben a mig miler de metres d'altitud. A la capçalera de la comarca hi ha el pic Bunyero a 1.108 metres o el muntanyam de separació amb la Baixa Ribagorça es manté entre els 800 i el miler de metres. Aquesta orografia desprèn contraforts cara al mar que aconduïxen els rius la Sosa —afluent del Cinca— i els de Baells i Naxç i també el de Valldeïou —afluents de la Noguera Ribagorçana—, en els valls dels quals hi ha Alins, posat a 664 metres d'altitud, Calassanç a 736 metres, Gavasa a 785 metres, Camporells a 665 metres, Baells a 618 metres, Peralta a 523 ídem. Aquests rius són els collectors de la Llitera alta.

A la Llitera baixa, Sant Esteve es troba a 420 metres d'altitud, Tamarit a 360 ídem, Albelda a 361 i el Torricó a 265, i els seus termes municipals reben en tot o en part els beneficis del canal anomenat d'Aragó i Catalunya, el qual ha originat els grans regadius, mentre a la Llitera alta predomina l'eixut amb els cultius cedits a la trilogia mediterrània i la resta no cultivada dels termes a pastures. A Peralta les 300 basses de l'explotació de la sal semblen estar en desmèrit econòmic, a jutjar per la regressió demogràfica de la localitat. El clima denuncia la continentalitat, amb un promig de pluja entorn dels 450 mil·límetres. La comarca ve retallada per la banda inferior pel solc de la clamor d'Almacelles, famosa, si més no, per haver servit de fita, l'any 1300, al rei Jaume II, per a separar Aragó de Catalunya. La Llitera té una superfície de 625,70 quilòmetres quadrats.

* * *

Segons el cens de 1857 els ajuntaments de la Llitera registraven 17.029 habitants, amb una densitat de població de 27,21 habitants per quilòmetre quadrat. A la Catalunya estricta aleshores hi havia vuit comarques amb densitat inferior. Eren: els dos Pallars, la Vall d'Aran, el Solsonès, l'Alt Urgell, el Ripollès, la Terra Alta i la Cerdanya de sobirania espanyola i dues que pràcticament se l'hi igualaven: La Noguera —27,35 hab. per Km²— i el Bergadà 27,42 hab. per Km²—. Si hi considerem també la Catalunya d'enllà de les Alberes, dues de les seves comarques —la part de la Cerdanya que resta assignada a França i el petit Capcir—, tenen també densitat de població inferior a la Llitera.

La comarca experimenta un lleu augment de població l'any 1860, en obtenir 17.352 habitants, xifra que fixa l'òptim demogràfic obtingut. A continuació, en el curs de 39 anys va perdent habitants i el 1897 es troba amb 14.838 empadronats i una minva damunt 1860 del 14,48 %, concretada amb 2.514 habitants. La densitat de població havia descendit a 23,71 habitants per quilòmetre quadrat. Tot seguit, en els 23 anys transcorreguts entre 1897 y 1920, la Llitera guanya 2.189 habitants, o si-

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910
		3 anys	17 anys	10 anys	10 anys	3 anys	10 anys
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
La Llitera	17.029	17,352	16.531	15.744	14.838	14.987	16.789
Moviment	—	+ 323	— 821	— 787	— 906	+ 149	+ 1.802
%	—	+ 1,89	— 4,73	— 4,76	— 5,75	+ 1,00	+ 12,02
Per any	—	+ 107,66	— 48,29	— 78,70	— 90,60	+ 49 66	+ 180,20
Densitat	27,21	27,73	26,42	25,16	23,71	23,95	26,83

	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	10 anys	5 anys
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
La Llitera	17,027	15.588	15.226	15.083	14.721	13.167	12.118
Moviment	+ 238	— 1.439	— 362	— 143	— 362	— 1.554	— 1.049
%	+ 1,41	— 8,45	— 2,32	— 0,93	— 2,40	— 10,55	— 7,96
Per any	+ 23,80	— 143,90	— 36,20	— 14,30	— 36,20	— 155,40	— 209,80
Densitat	27,21	24,91	24,33	24,10	23,52	21,04	19,36

gui un 14,75 %, i es situa gairebé en la mateixa xifra de població que tenia l'any 1857. Registra aleshores 17.027 habitants. A partir de l'any 1920 la minva persisteix de cens en cens i arriba al 1975 amb solament 12.118 habitants, una rebaixa de 4.909 a partir de l'indicat 1920 i un coeficient negatiu del 28,83 %. A partir de 1857, la minva és de 4.911 habitants i el mateix coeficient. L'any 1975 la Llitera tenia 19,36 habitants per quilòmetre quadrat. Sis comarques de la Catalunya estricta tenien aleshores una densitat inferior a la seva. Eren: el Pallars Sobirà, la Vall d'Aran, el Pallars Jussà, el Solsonès, l'Alt Urgell i la Terra Alta. Si afegim a la comparació el territori català d'enllà de les Alberes, cal consignar, junt amb les anteriors, el Capcir. Precisament en la banda indicada dels Pirineus, la densitat de població de la part de la Cerdanya, que resta dins l'estat francès, fixada en 17,59 habitants per quilòmetre quadrat, resulta molt semblant a la de la Llitera.

La capital comarcal i ajuntament de major població de la comarca és Tamarit, que incloïa el 1857 el Torricó i tres nuclis més de població, amb un conjunt de 4.355 habitants, els quals representaven el 25,57 % del total demogràfic de la Llitera. En la mateixa data el segon ajuntament en volum de població era Peralta de la Sal, amb 1.698 habitants, aleshores en ple apogeu en l'explotació del producte que complementa el seu nom. El tercer en línia descendent quant a xifra d'habitants era el Campell amb 1.970 habitants, el quart Sant Esteve amb 1.591 i el quint Albelda amb 1.366. Complementaven el grup dels municipis, de més d'un miler d'habitants, Sanui amb 1.057 i Calassanç amb 1.003.

Tamarit i el Torricó, que fins el 1935 havia estat el seu agregat, són els únics ajuntaments de la comarca, que en el curs dels 118 anys, que informa el present treball, han guanyat població. Tamarit s'incrementa demogràficament d'un 5,80 % entre 1857 i 1860, a continuació perd un 16 % de la seva població entre 1860 i 1897, amb parallelisme amb el que fa la comarca. No recupera, però, encara la xifra de 1857 com hem vist que feia aquesta, però la sobrepassarà en arribar a 1910. Experimenta un molt lleuger descens el 1930 en cedir la independència municipal a el Torricó, i emprèn una moderada cursa positiva fins el 1975, que registra 4.401 habitants. El Torricó, en separar-se de Tamarit, el 1940 tenia 1.150 habitants i amb un lleuger descens, el 1970, arribava al 1975 amb 1.674, un guany de 524 i un percentatge positiu del 45,56 %. Junes les dues localitats, entre 1857 i 1975 guanyen un 28,31 %. Tamarit i el Torricó en el present segle han rebut els beneficis dels regatges derivats del canal d'Aragó i Catalunya. Cal, però, consignar que el 1970 sumaven 6.425 habitants i en els immediats cinc anys han perdut 350 habitants, o sigui un 5,44 %.

Sense Tamarit i el Torricó, la resta de la Llitera l'any 1857 sumava 12.674 habitants i el 1860 ascendia a 12.684. Passava a 11.011 l'any 1897, amb una pèrdua de 1.564 i un coeficient negatiu del 12,33 %; ascendia a 12.030 el 1910, amb un guany del 9,25 %, i a continuació, entre 1910 i

LA LLITERA

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
Albelda	1.366	1.383	1.336	1.198	1.153	1.133	1.345	1.413	1.229	1.301	1.458	1.419	1.264	1.159
Alins	190	193	181	181	120	139	129	114	132	86	63	54	33	A Senui
Baells	795	799	735	733	706	727	752	747	640	550	483	422	312	269
Calassanç	1.003	910	879	757	657	727	742	602	568	505	428	247	A Peralta	
El Campell	1.970	2.013	1.898	1.944	1.878	1.863	2.367	2.320	2.106	2.011	1.941	1.691	1.518	1.452
Camporells	970	966	935	970	874	923	792	805	692	656	510	789	482	478
Castellonroi	981	853	799	853	832	807	840	843	762	732	689	672	566	501
Gavasa	284	262	296	206	196	195	230	217	185	170	114	84	A Peralta	
Peralta de la Sal	1.698	1.660	1.564	1.678	1.387	1.397	1.349	1.374	1.138	1.013	877	799	975	702
Sant Esteve	1.591	1.680	1.559	1.480	1.466	1.492	1.748	1.737	1.675	1.542	1.558	1.302	937	896
Sanui	1.057	1.166	1.071	1.039	980	979	989	986	884	759	611	514	383	346
Tamarit	4.355	4.668	4.520	3.884	3.827	3.867	4.759	5.272	5.093	4.272	4.446	4.707	4.741	4.401
El Torricó	—	Amb Tamarit de la Lliterà		—	—	—	—	—	—	1.150	1.543	1.708	1.648	1.674
Valldellou	769	799	758	821	762	738	747	597	484	479	362	323	272	240
	17.029	17.352	16.531	15.744	14.838	14.987	16.789	17.027	15.588	15.226	15.083	14.721	13.167	12.118

1975, cens darrera cens, disminuïa de població fins a registrar solament 6.043 habitants, amb una minva damunt 65 anys endarrera del 49,76 %. Entre 1857 y 1975 la minva demogràfica de la Llitera, sense Tamarit i el Torricó, havia estat de 6.631 habitants, amb un coeficient del 52,31 %.

LA LLITERA	1857	1975	Diferència entre 1857-1975	
	Hab.	Hab.	Hab.	%
Albelda	1.366	1.159	— 270	— 15,15
Alins	190	A Senui	(1)	—
Baells	795	269	— 526	— 66,17
Calassanç	1.003	A Peralta	(2)	—
El Campell	1.970	1.452	— 518	— 26,29
Camporells	970	478	— 492	— 50,72
Castellonroi	981	501	— 480	— 48,92
Gavasa	284	A Peralta	(2)	—
Peralta de la Sal	1.698	702	— 2.283 (3)	— 76,48
Sant Esteve	1.591	896	— 695	— 43,68
Senui	1.057	346	— 901 (4)	— 72,25
Tamarit	4.355	4.401	} 1.720	+ 28,31
El Torricó	—	1.674		
Valldellou	769	240	— 529	— 68,79
	<u>17.029</u>	<u>12.118</u>	<u>— 4.911</u>	<u>— 28,83</u>

1. Alins fou afegit a Senui entre 1970 i 1975.

2. Calassanç i Gavasa passaren a formar part de l'ajuntament de Peralta entre 1860 i 1970, el qual prengué en endavant el nom oficial de Peralta de Calassanç.

3. Com que la xifra de població de Peralta el 1975 inclou Calassanç i Gavasa, cal afegir la d'aquests antics municipis a la que presenta Peralta el 1857, a fi de deduir correctament el seu moviment de població entre 1857 i 1975.

4. Com que el 1975 Senui conté l'antic municipi d'Alins, cal afegir la població, que aquest darrer tenia el 1857, a la de Senui, a fi de fer correctament la comparació amb la registrada el 1975.

L'ajuntament de major coeficient negatiu del període és Peralta de la Sal, rebatejat ara amb el nom de Peralta de Calassanç, per haver-se incorporat Calassanç i Gavasa. El grup dels tres llocs perd 2.283 habitants, en passar de 2.985 habitants que sumaven el 1857 a solament 702 el 1975. El coeficient resulta d'un 76,48 %. El segueix, en el trist privilegi de minvar de població, Senui que, malgrat haver-se incorporat Alins, perd un 72,25 %. A continuació cal assenyalar: Valldeïou que minva un 68,78 %, Baells que ho fa d'un 66,17 %, Camporells d'un 50,72 %, Castellonroi d'un 48,92 %, Sant Esteve de la Llitera d'un 43,68 %, etc. L'ajuntament que ofereix el percentatge més baix és Albella, que té un descens demogràfic d'un 15,15 %, seguit de el Campell amb un 26,29 %.

Cadascú per si, els ajuntaments de la Llitera tenen un volum demogràfic superior als que hem trobat a l'Alta i Baixa Ribagorça. Allí els nuclis minúsculs abunden, i aquí la població es situa més compacte. El 1950 els ajuntaments de la Llitera eren 14, els quals agrupaven 22 nuclis de població. En englobar-ne 4, Tamarit era el que més sobresortia en aquest sentit. La Baells en reunia 3 i el Campell, Peralta i Sant Esteve 2. El 1970 Peralta absorbia Calassanç i Gavasa i integrava així 4 nuclis de població dins el seu municipi.

Dels 14 ajuntaments constituïts l'any 1857 n'hi havia un de menys de 250 habitants. Era Alins que en tenia 190 i acullia un 1,11 % de la població del conjunt de la comarca. També era un sol ajuntament el classificable entre els 250 i el mig miler d'habitants. Es tracta de Gavasa que registra 280 empadronats, els quals constituïen un 1,67 % del total comarcal. No hi havia a la Llitera cap ajuntament d'entre els 500 i els 750 habitants. D'entre els 750 i el miler de censats en comptaven 4, amb un total conjunt de 3.515 habitants, els quals s'assignaven un 20,64 % del total comarcal. Per fi trobem 7 ajuntaments de més d'un miler de residents amb una suma de 13.040 habitants i un percentatge del 76,58 % sobre el total dels de la conjunció lliterana. En arribar a 1975, tres ajuntaments havien perdut la independència jurisdiccional i, dels 11 que quedaven, un de sol —Valldejou— tenia una xifra de població inferior als 250 habitants. N'empadronava 240 que integraven el 1,98 % dels residents a la comarca. D'entre els 250 i els 500 habitants hi havia tres municipis amb un total de 1.093 habitants que constituïen el 9,02 dels de tota la comarca. Entre els 500 i els 750 habitants hi comptaven un parell d'ajuntaments, amb una suma de 1.203 habitants i un coeficient damunt de tota la comarca del 9,92 %. Un sol municipi podia ésser classificat entre els 750 i el miler d'habitants. En declarava 896 i contenia el 7,40 % de la xifra que corresponia al conjunt de la Llitera. Per fi, quatre municipis sobrepassaven el miler d'empadronats, amb un total de 8.686, que representaven el 71,68 % dels de tot l'àmbit comarcal.

Les diferències entre els habitants de dret i de fet de les corporacions locals no són ni de molt tan notables com les que hem remarcat al Ribagorça. Les més altes són d'un 15,67 % a Peralta de la Sal l'any

1950, la d'un 13,93 % a Camporells el 1930 i el 12,19 % el 1910 i encara, a la mateixa localitat, d'un 12,60 % el 1897. També a Tamarit el 1887 hi trobem un 13,07 %.

Referent a l'altitud podem establir el següent estat:

	1860 Hab.	1975 Hab.	Diferència per zones d'altitud		Diferència sobre total comarcal	
			Hab.	%	%	%
De 250 a 500 metres	12.562	10.669	1.893	— 15,09	72,40	88,05
De 500 a 750 metres	4.790	1.449	3.341	— 69,74	27,60	11,95
	17.352	12.118	5.234	—	100,00	100,00

En les columnes de les diferències per zones d'altitud, la faixa d'entre els 250-500 metres ofereix un coeficient de minva molt més reduït que en la faixa de major altura. Per contra, en les columnes dels coeficients sobre el total comarcal, el de la zona d'entre els 250-500 el presenta molt més alt el 1975 que el 1860. En canvi, en la faixa d'entre els 500-750 el coeficient de 1860 doble amb escriu el de 1975.

La divisió en Alta i Baixa Llitera ens proporciona, pels 233,68 quilòmetres quadrats de l'Alta Llitera, 5.997 habitants l'any 1857 i solament 1.795 el 1975. La diferència entre les dues xifres és de 4.202 habitants, els quals han estat perduts conjuntament pels set municipis que constitueixen la mitja comarca en el curs dels 118 anys considerats. La densitat de població de l'Alta Llitera era de 25,66 habitants per quilòmetre quadrat l'any 1857 i de 7,68 ídem el 1975.

Els altres set municipis que formen la Baixa Llitera constitueixen una superfície territorial de 392,12 quilòmetres quadrats, amb 11.032 habitants el 1857 i 10.323 el 1975. La minva ha estat solament de 709 habitants, amb un percentatge del 6,42 %. El 1857 la Baixa Llitera tenia una densitat de població de 28,13 habitants per quilòmetre quadrat i el 1975 una de 26,32 ídem.

El Baix Cinca

Amb el Baix Cinca hem arribat al fons de la Depressió Central, a la materia confluència dels rius Cinca i Segre, i Segre i Ebre. La primera es produeix a 75 metres d'altitud, la segona a 70, i cal no oblidar que l'Ebre encara ha de recórrer un centenar de quilòmetres en línia recta i pel cap baix cent vint-i-cinc, considerant els seus meandres, abans de desaguair al mar.

Es tracta d'un petit aplec de localitats administrativament aragoneses, a les quals res no separa, ni en l'ordre físic ni l'humà, de Catalunya i solament el canvi d'administració política condiona fer-ne una comarca independent. Les terrasses d'horta de Saidí són a la banda esquerra del Cinca i entre elles i la part del terme, que abans de la construcció del canal d'Aragó i Catalunya eren eixuts, es disposa el poble a 155 metres, recolzat en el turonet de l'ermita de Sant Antoni que s'alça a 235 metres. L'ondulació més considerable del seu terme aconseguix 255 metres. Les hortes de Vilella i Fraga són a la banda dreta del Cinca i també els pobles es disposen en el límit entre el regadiu i el que abans havia estat secà, i a Vilella encara ho és. Aquesta darrera és posada a 126 metres, emmenant un terme reduït, a l'una banda del Cinca, i Fraga a la riba oposada a 118 metres, en presideix un de molt extens per les dues ales de la vall. Torrent de Cinca a 109 metres d'altitud veu extenses les hortes a les dues bandes del corrent fluvial, però les de l'esquerra pertanyen al terme català de Masalcorreig. L'engorjada Mequinensa és a 70 metres d'altitud, en el mateix vèrtex d'aiguabarreix entre el Segre i l'Ebre, recolzada en el promontori de la seva fortalesa que assoleix 245 metres d'altitud. A la banda dreta del Cinca, els termes municipals de Fraga, Torrent i Mequinensa sobrepujen el violent graó que sosté l'altiplà estepari dels Monegros, en el qual Fraga extén la seva jurisdicció 30 quilòmetres endins.

El clima és típicament continental, amb un promig de pluja de 345 mil·límetres l'any. Les jurisdiccions dels cinc ajuntaments, que constitueixen la comarca, l'any 1857 sumaven 782,86 quilòmetres quadrats. Segons el Nomenclàtor d'Espanya de l'Institut Nacional d'Estadística de 1960 en sumaven 812,51, i segons la mateixa publicació de 1970 en tenien 960,90. Les diferències procedeixen de la variació de les extensions territorials atribuïdes als municipis de Fraga i Mequinensa.

* * *

Segons el cens de 1857, el Baix Cinca contenia 14.686 habitants, els quals, sobre els 782,86 quilòmetres quadrats que se li estimaven aleshores, oferien una densitat de població de 18,75 habitants per quilòmetre quadrat. En el Principat solament hi havia tres comarques que la tenien inferior. Eren: el Pallars Sobirà, la Vall d'Aran i el Solsonès. El Pallars Jussà la tenia molt semblant amb 18,92 habitants per quilòmetre quadrat.

El Baix Cinca descendia un 5,75 % de població entre els anys 1857 i 1877, data en la qual registrava 13.841 habitants. Augmentaba d'un 1,17 % en la desena immediata, sense arribar a igualar la xifra inicial del present estudi, descendia de nou un 3,15 % entre 1887 i 1897 i tornava a ascendir fins l'any 1920. En aquests darrers 23 anys, el guany havia estat d'un 19,82 % i el 1920 empadronava 16.249 habitants. A continuació ve-

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910
	<i>Hab.</i>	3 anys <i>Hab.</i>	17 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	3 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>
Baix Cinca	14.686	14.242	13.841	14.003	13.561	13.947	14.978
Moviment	—	— 644	— 401	+ 162	— 442	+ 386	+ 1.031
%	—	— 4,38	— 2,81	+ 1,19	— 3,15	+ 2,84	+ 7,39
Per any	—	— 214,66	— 23,58	+ 16,20	— 44,20	+ 128,66	+ 103,10
Densitat	18,75	18,19	17,60	17,88	17,32	17,81	19,13

	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	10 anys <i>Hab.</i>	5 anys <i>Hab.</i>
Baix Cinca	16.249	14.614	14.000	15.575	19.704	17.148	17.215
Moviment	+ 1.271	— 1.635	— 614	+ 1.575	+ 4.129	+ 2.556	+ 67
%	+ 8,48	— 10,06	— 4,20	+ 11,25	+ 26,51	+ 14,90	+ 0,38
Per any	+ 127,10	— 163,50	— 61,40	+ 157,50	+ 412,90	+ 255,60	+ 13,40
Densitat	20,75	18,66	17,88	19,89	24,25 ⁽¹⁾	17,84 ⁽²⁾	17,91

1. Degut a l'ampliació del terme municipal de Fraga, la superfície de la comarca havia passat de 782,86 quilòmetres quadrats a 812,51 ídem.

2. Degut a l'ampliació del terme municipal de Mequinensa i la nova ampliació del de Fraga, el Baix Cinca havia passat de 812,51 quilòmetres quadrats a 960, 90 ídem.

BAIX CINCA

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>
Fraga	7.229	7.013	6.761	7.158	6.792	6.890	7.063	7.497	7.397	6.817	7.624	8.691	10.013	10.568
Mequinensa	3.058	2.822	2.677	2.621	2.654	2.819	3.488	4.230	3.139	3.276	3.648	6.378	3.023	2.769
Saidí	1.900	1.921	1.967	1.810	1.794	1.868	2.043	2.087	1.888	1.838	2.040	2.099	1.952	1.875
Torrent de Cinca	1.364	1.306	1.315	1.355	1.342	1.390	1.391	1.473	1.339	1.251	1.440	1.776	1.502	1.376
Vilella de Cinca	1.135	1.180	1.121	1.059	979	980	993	962	851	818	823	760	658	627
	14.686	14.242	13.841	14.003	13.561	13.947	14.978	16.249	14.614	14.000	15.575	19.704	17.148	17.215

	1857	1975	<i>Diferència entre 1857-1975</i>	
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	%
Fraga	7.229	10.568	+ 3.339	+ 46,18
Mequinensa	3.058	2.769	— 289	— 9,45
Saidí	1.900	1.875	— 25	— 1,51
Torrent de Cinca	1.364	1.376	+ 12	+ 0,87
Vilella de Cinca	1.135	627	— 508	— 44,75
	14.686	17.215	+ 2.529	+ 17,22

nien vint anys —1920-1940— amb un nou descens del 13,84 % per a censar en la darrera data 14.000 habitants. Seguidament la puja es presentava continuada fins a 1975 i proporcionava aquest any 17.215 habitants, amb un guany del 22,96 % en el curs dels 35 anys indicats. Entre 1857 i 1975 l'augment havia estat de 2.529 habitants amb un coeficient del 17,22 %.

La densitat de població del Baix Cinca el 1975 era de 17,91 habitants per quilòmetre quadrat, calculada a base dels 960,90 quilòmetres quadrats que hem dit que li eren assignats degut als increments experimentats pels termes municipals de Fraga i Mequinensa. Si aquests dos termes municipals s'haguessin mantingut en la mateixa superfície del 1857, la densitat de població seria de 21,98 habitants per quilòmetre quadrat. A base dels 17,91 habitants per quilòmetre quadrat, l'any 1975 a la Catalunya estricta hi havia cinc comarques amb densitat inferior a la del Baix Cinca. Eren: els dos Pallars, la Vall d'Aran, el Solsonès i l'Alt Urgell, totes enclavades en els Pirineus i el Prepirineu.

El 1857 Fraga era estimada amb 7.229 habitants i contenia el 49,22 % de la població comarcal. El territori de la seva jurisdicció municipal era aleshores de 406,17 quilòmetres quadrats —superior al de la totalitat de la comarca catalana del Maresme— i representava el 51,88 % de tota la superfície del Baix Cinca. La densitat de població del seu terme era de 17,79 habitants per quilòmetre quadrat. Fraga mantenia un paral·lisme amb el moviment demogràfic experimentat per la comarca, degut, és clar, a la gran balançada que hi donava la seva xifra de població. Es reduïa un 6,47 % entre 1857 i 1877, ascendia d'un 5,87 deu anys més tard, descidia un 5,11 % en la següent desena i s'incrementava de bell nou entre 1897 i 1920 d'un 10,37 %. Tornava a reduir-se d'un 9,07 % en el vicenni 1920-1940 i entre el 1940 i el 1975 s'incrementava d'un 55 % i fixava la seva població en 10.568 habitants, xifra que representava el 61,38 % de la que estimaven per tota la comarca. Entre 1857 i 1975 el guany demogràfic de Fraga havia estat d'un 46,18 %. L'any 1975 el terme municipal de Fraga tenia una densitat de població de 21,38 habitants per quilòmetre quadrat, degudament considerada l'ampliació que havia experimentat el seu terme municipal. A base de la mateixa jurisdicció territorial que tenia l'any 1857, la densitat de població hauria estat de 26,01 habitants ídem.

El Baix Cinca, sense Fraga, el 1857 sumava 7.457 habitants i amb persistència descidia de població —un 9,22 %— en el curs d'una quarantena d'anys fins el 1897, que registrava 6.769 habitants, xifra mínima del període estudiat. A continuació ascendia demogràficament en el curs d'altres 23 anys —un 29,29 %— i el 1920 aconseguia 8.752 habitants. Es reduïa novament durant els vint anys següents —un 17,92 %—, i el 1940 registrava 7.183 habitants. En el vicenni vinent tornava a incrementar-se i el 1960 proporcionava 11.013 habitants, xifra que estimem com a òptima del període que considerem per la comarca, sense comp-

tar-hi Fraga. El guany entre 1940 i 1960 havia estat d'un 53,32 %. En els 15 anys següents, o sigui entre 1960 i 1975, es produeix una minva del 39,64 % i el fragment comarcal a què ens referim queda a 6.647 habitants. Entre 1857 i 1975 la disminució és de 810 habitants que constitueixen un 10,86 %. A la comarca sense Fraga li calculem 19,79 habitants per quilòmetre quadrat l'any 1857, i 14,24 ídem ídem el 1975, considerant-hi incluits els 90 quilòmetres quadrats de l'increment territorial experimentat per Mequinensa i 17,64 ídem ídem, si fem el càlcul amb la mateixa superfície que tenia l'any 1857.

La segona localitat en volum demogràfic de la comarca era Mequinensa, amb un terme municipal de 209,90 quilòmetres quadrats l'any 1857, els quals representaven el 26,81 de tota l'extensió territorial que aleshores s'atribuïa al Baix Cinca. En la indicada data tenia 3.058 habitants, i acullia el 20,82 % de la població comarcal. La densitat de població del terme era de 14,56 habitants per quilòmetre quadrat. La corba demogràfica de Mequinensa presenta unes oscil·lacions bastants semblants a la del Baix Cinca sense Fraga, amb una minva del 16,67 % en la trentena d'anys escolats entre el 1857 i el 1887, un increment del 61,38 % entre el 1887 i el 1920, un descens del 25,79 % en la desena 1920-30, una nova puja tanmateix d'un 98,81 % entre 1930 i 1960 i finalment una minva del 56,58 % entre 1960 i 1975. En el penúltim període hi ha la singularitat que entre 1950 i 1960, és a dir, en deu anys, l'ascens és del 74,83 %, al passar de 3.648 habitants a 6.378. Es tracta de l'augment de població proporcionat pels treballadors que construïen el gran embassament que s'estava bastint al riu Segre. En acabar-se les obres, el cens immediat de 1970 ofereix la contrapartida amb un descens d'un 52,60 % que deixà la localitat a 3.023 habitants, i encara la localitat prossegueix la baixa el 1975, en registrar 2.769 habitants. Entre 1857 y 1975 la minva es redueix a un 9,45 %. L'any 1975 la densitat de població del terme municipal de Mequinensa era de 9,23 habitants per quilòmetre quadrat, considerada l'ampliació que havia experimentat el 1970 i de 13,19 habitants ídem estimat a base de la mateixa superfície que tenia l'any 1857.

Apart Fraga, l'únic ajuntament que no perd població de la comarca, en el curs dels 118 anys estudiats, és Torrent de Cinca, que mostra una estabilitat en obtenir un increment de 12 habitants. Havia passat de 1.364 a 1.376 i la xifra mínima l'havia obtinguda l'any 1940 amb 1.251 habitants i la màxima el 1960 amb 1.776. Saidí també mostra un relatiu equilibri demogràfic, puix entre 1857 i 1975 solament perd 25 habitants, en passar de 1.900 habitants a 1.875. La xifra mínima l'havia registrada l'any 1897 amb 1.794 i l'òptima el 1960 amb 2.099, a partir de la qual perd un 10,67 % de la seva població. El coeficient més alt de minva correspon a Vil·la, que experimenta un negatiu del 44,75 % per la disminució de 508 habitants entre 1857 y 1975. Tenia 1.135 habitants en la primera data i restava a 627 en la darrera, la qual constitueix, a més,

la xifra de població més baixa del període considerat. La més alta obtinguda per Vilella s'escau éser 1.180 habitants registrats el 1860.

L'any 1857, cap dels ajuntaments del Baix Cinca ofereix una xifra de població inferior al miler d'habitants. En arribar a 1975, acabem d'informar que no hi arriba Viella. La seva població representa un 3,64 % del conjunt comarcal. Entre els 1.000 i els 1.500 habitants el 1857 hi havia dues localitats amb un conjunt de 2.499 empadronats que representaven el 17,02 % del total del Baix Cinca. El 1975 solament hi havia un municipi classificable dins d'aquest grup, el qual tenia 1.376 censats, amb un percentatge damunt del conjunt de la comarca d'un 7,99 %. Entre els 1.500 habitants i els dos milers el 1857 hi havia una municipalitat amb 1.900 habitants, un índex del 12,94 % sobre el total comarcal i el 1975 n'hi havia dues que englobaven 4.644 habitants amb un coeficient sobre la població total de la comarca d'un 26,98 %. De més de dos mil empadronats el 1857 hi havia dos ajuntaments que proporcionaven el 70,04 % sobre la població comarcal, i el 1975 solament n'hi havia un —Fraga— amb 10.568 habitants que ja hem dit que acullia el 61,39 % dels censats en tot el Bai Cinca.

Ací les diferències entre les xifres d'habitants de dret i les de fet en els diversos censos són molt menors que en les altres comarques que constitueixen el present treball, i algunes vegades es registren més habitants de fet que de dret. Ja hem assenyalat el cas de Mequinensa l'any 1960, on apareixen 594 més habitants residents que de dret —un 10,36 %—, degut a l'estada dels treballadors del pantà que s'estava construint a l'Ebre. A la mateixa Mequinensa, els anys 1910 i 1920, el contingent a favor dels habitants de fet sobre els de dret era d'un 2 % i el 1877 d'un 3,77 %. En sentit contrari es pot consignar Vilella on els anys 1910 i 1920 els de dret sobrepassen els de fet en un 19 %. A Saidí, el 1930, l'excés dels primers sobre els segons és d'un 8 %.

El Matarranya

Utilitzem el nom del riu Matarranya per a englobar totes les terres de llengua catalana situades sota l'administració aragonesa, exteses a la dreta del riu Ebre, encara que l'estimem geogràficament inadequat, puix la regió que volem designar conté les localitats d'Aiguaviva, Bellmunt, la Canyada, la Ginebrosa, la Codonyera, la Sorollera, Torre de Velilla i Torredarques, que no pertanyen als aiguavessants del riu Matarranya. Aquestes localitats són emplaçades a les valls dels rius Bergantes, Mesquí, Beric i Raguera i el propi Guadalop, del qual els cursos d'aigua anteriors són afluents. Però tradicionalment es ve donant el nom de Matarranya a tota aquesta clapa aragonesa de llengua catalana que s'inicia a la ratlla de l'Ebre i per lesptlla dels Ports de Beseit, ascendeix a la dorsal de Morella.

La regió designada també conté els ajuntaments de Favara, Maella, Nonasp i Faió, els quals, situats al fons de la depressió morfològica de l'Ebre, efectivament pertanyen a la part inferior de la vall del Matarranya, per bé que el lloc concret de Faió es trobi al mateix ribatge del riu Ebre. Faió geogràficament caldria anexionar-lo a la Ribera d'Ebre catalana, exactament com Favara, Maella i Nonasp caldria sumar-los a la Terra Alta de Catalunya, puix hi tenen evidents analogies. Però, repetim que aquí ens referim exclusivament a terres de llengua catalana de l'Aragó i no ens ha estat dat de prescindir de les fronteres administratives. Altrament no resulta del tot clara la ratlla del possible destriament entre allò que anomenem Baixa Matarranya o, si es vol, Terra Alta Aragonesa i l'Alt Matarranya. Advertim el contrasentit lexicogràfic entre Baixa Matarranya i Terra Alta.

Faió, la localitat posada a menor altitud, es trobava a 43 metres damunt del nivell del mar i ara, anegada per la cua de l'embassament de l'Ebre a Riberoja, ha estat reedificada a 92 metres ídem. Nonasp és a 177 metres i ocupa el vèrtex de confluència entre els rius Matarranya i Algars. Maella, a 304 metres, extén el seu terme municipal per una banda del Matarranya fins a les aigües de l'Algars i per l'altra fins a les del riu Guadalop, entre ondulacions monòtones i camuses que no arriben als 400 metres d'altitud.

Aigües amunt, Valdealgorfa, que és de parla aragonesa, comprèn els dos vessants del Matarranya i el Guadalop, igual que ho fa la jurisdicció territorial de Valljunquera, que és de parla catalana. Aquí l'interfluvi ja és a 700 metres d'altitud i en el vèrtex de la Llobatera a 961 metres. La llengua catalana salta aquesta dorsal hidrogràfica i arriba de bell nou a la riva mateixa del riu Guadalop, en la seva confluència amb el riu Bergantes, en els esplèndits regadius del terme d'Aiguaviva. Les formes de relleu que han pres abruptesa en el fondal surcat pel Matarranya en la confluència amb el Tastavins obren un ventall orohidrogràfic, on Vall-de-roures —510 metres alt— senta la seva capitalitat. Tant el riu Tastavins com el Matarranya sorgeixen en l'espina dorsal que uneix els Ports de Beseit i els de Morella, a més de mil tres-cents metres d'altitud, dins els termes municipals d'Herbes, el Botjar i Castell de Cabres, assignats al país valencià.

El clima del Matarranya és molt càlid i típicament continental a les parts inferiors de la comarca, amb mitjanes de pluja entre 350 i 400 mil·límetres l'any, i esdevé més cru a les parts altes, amb mitjanes d'entre els 600 i els 700 mil·límetres als Ports. El terreny en general és poc feraç i la característica de la comarca l'aïllament. L'Alt Matarranya és un veritable cul de sac.

Tal com ha quedat entesa la comarca, d'acord amb la suma de les superfícies dels termes municipals que la componen, té una extensió de 1.646,06 quilòmetres quadrats, segons les dades que anoten els Nomencladors de l'Institut Nacional d'Estadística dels anys 1950 i 1960, i

solament 1.642,10 segons l'edició de 1970. La diferència prové de l'ajuntament de Favara, que en el Nomenclàtor de 1970 apareix amb 101,80 quilòmetres quadrats, i en les edicions anteriors amb 105,83. Prenem per base la superfície de 1.646,06 quilòmetres quadrats.

* * *

Segons el cens de 1857, la comarca del Matarranya tenia 36.487 habitants, amb una densitat de població de 22,16 per quilòmetre quadrat. A la Catalunya estricta hi havia aleshores cinc comarques amb densitat inferior al Matarranya. Eren: l'Alt Urgell, els dos Pallars, el Solsonès i la Vall d'Aran. El Matarranya es troba en desit demogràfica entre l'Alt Urgell i les dues comarques de la Terra Alta i el Ripollès, ambdues igualades a 25 habitants per quilòmetre quadrat.

A partir de 1857, la comarca que ens ocupa ascendia de 126 habitants tres anys més tard, o sigui el 1860, i en registrava 36.613. A continuació, disset anys més tard, minvava fins a 35.669 habitants, amb una restricció de 944 i un coeficient negatiu del 2,57 %. La densitat de població havia disminuït a 21,66 habitants per quilòmetre quadrat. Seguidament la comarca ascendia de 3.690 habitants —un 10,34 %— en el curs de 43 anys, fins a l'any 1920, data en la qual n'obtenia 39.359, sigla que marca el màxim obtingut en tots els temps. Aleshores li calculem 23,91 habitants per quilòmetre quadrat. Per sota aquesta densitat a la Catalunya estricta hi havia, a més de les cinc comarques abans indicades, la Cerdanya de sobirania espanyola. Si a la comparació hi afegim la part de Catalunya sotmesa a la sobirania francesa, el fragment de la Cerdanya d'aquesta sobirania i el Capcir tenien també una densitat de població inferior al Matarranya, i tanmateix la d'aquesta gairebé s'igualava a la del Conflent, que pel 1920 calculen en 24,43 habitants per quilòmetre quadrat.

A partir de 1920, el Matarranya perd ininterrompudament població, i el 1975 sumava 19.562 habitants. Havia minvat de 19.797 habitants, amb un percentatge del 50,29 %. Aquesta baixa permet calcular una reducció teòrica de 359,94 habitants per any en el curs dels 55 referits, però els dos períodes més accentuats de disminució corresponen a la dècada 1930-1940, que comprèn la darrera guerra civil, amb un coeficient del 14,79 % i un descens anual de 539,60 habitants i, la dècada 1960-1970, que la comarca minva un 20,28 % amb una pèrdua teòrica de 540 habitants per any. Entre 1857 i 1975 la minva havia estat de 16.925 habitants, que representen un 46,38 %. En la darrera data, la densitat de població havia davallat a 11,88 habitants per quilòmetre quadrat. En el Principat català restaven 4 comarques amb compacitat humana inferior al Matarranya. Eren: el Solsonès, els dos Pallars i la Vall d'Aran. A la Catalunya francesa únicament el petit Capcir tenia una densitat de població inferior.

	<i>1857</i>	<i>1860</i>	<i>1877</i>	<i>1887</i>	<i>1897</i>	<i>1900</i>	<i>1910</i>
		<i>3 anys</i>	<i>17 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>3 anys</i>	<i>10 anys</i>
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>
Matarranya	36.487	36.613	35.669	36.289	36.773	38.102	38.998
Moviment	—	+ 126	— 944	+ 620	+ 484	+ 1.329	+ 896
%	—	+ 0,34	— 2,57	+ 1,73	+ 1,33	+ 3,66	+ 2,35
Per any	—	+ 42	— 58,47	+ 62	+ 48,40	+ 443	+ 89,60
Densitat	22,16	22,24	21,66	22,04	22,34	23,14	23,69

	<i>1920</i>	<i>1930</i>	<i>1940</i>	<i>1950</i>	<i>1960</i>	<i>1970</i>	<i>1975</i>
	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>10 anys</i>	<i>5 anys</i>
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>
Matarranya	39.359	36.478	31.082	30.064	26.615	21.215	19.562
Moviment	+ 361	— 2.881	— 5.396	— 1.018	— 3.499	— 5.400	— 1.653
%	+ 0,92	— 7,31	— 14,79	— 3,27	— 11,47	— 20,28	— 7,79
Per any	+ 36,10	— 288,10	— 539,60	— 101,18	— 349,90	— 540	— 330,60
Densitat	23,91	22,16	18,88	18,26	16,16	12,88	11,88

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.	Hab.
Aiguaviva de Bergantes	1.570	1.607	1.625	1.692	1.660	1.778	1.810	1.554	1.837	1.634	1.433	1.185	887	759
Arenys de Lledó	646	700	655	709	806	762	739	724	644	576	584	471	356	334
Bellmunt de Mesquí	885	906	936	906	825	907	821	704	623	480	473	425	250	219
Bescit	1.898	1.840	2.068	1.969	2.005	2.158	1.873	1.817	1.660	1.202	1.213	1.178	1.003	810
Calaceit	2.741	2.952	2.203	2.417	2.501	2.641	2.827	3.027	2.569	1.930	2.099	1.799	1.621	1.487
La Canyada de Beric	242	226	234	256	271	282	311	277	240	244	259	313	227	184
La Codonyonera	1.402	1.451	1.152	1.132	1.247	1.351	1.087	1.190	938	799	775	613	518	503
Cretes	1.414	1.404	1.438	1.387	1.498	1.562	1.709	1.767	1.623	1.437	1.353	1.095	894	829
Faió	986	954	1.040	1.117	1.241	1.290	1.360	1.788	1.432	1.252	1.287	1.680	556	508
Favara	1.997	1.979	1.941	1.912	1.911	2.039	2.180	2.170	2.144	1.893	1.854	1.796	1.617	1.600
Fontdespalda	983	957	951	965	815	830	901	675	708	660	656	546	512	494
Fórnols de Matarranya	793	788	817	748	648	733	774	801	688	576	488	400	256	La Freixneda
La Freixneda	1.608	1.691	1.605	1.711	1.659	1.796	1.839	1.958	1.609	1.214	1.127	903	654	777
La Ginebrosa	1.004	966	1.083	1.077	1.094	1.139	1.127	945	873	921	806	738	449	387
Lledó d'Algars	534	535	523	530	543	570	596	543	541	451	417	362	316	296
Maella	3.248	3.420	3.205	3.123	3.554	3.334	3.569	3.729	3.455	3.005	2.914	2.638	2.515	2.422
Massalió	1.136	1.172	1.122	1.106	1.390	1.418	1.584	1.695	1.655	1.276	1.219	990	836	753
Mont-roig de Tastavins	1.630	1.378	1.238	1.273	1.281	1.206	1.269	1.118	1.082	930	846	716	506	442
Nonasp	1.305	1.338	1.321	1.498	1.511	1.628	1.784	2.080	1.793	1.629	1.791	1.692	1.412	1.335
Pena-roja	1.632	1.665	1.584	1.683	1.641	1.550	1.418	1.313	1.382	1.274	1.222	925	759	719
La Portellada	904	896	816	803	772	865	789	779	745	676	662	533	424	403
Ràfels	930	888	814	853	797	805	819	701	732	533	616	553	413	379
La Sorollera	552	507	510	477	426	417	456	384	361	326	308	274	209	153
La Torre del Comte	773	797	749	731	716	766	787	848	808	594	552	395	319	263
La Torre de Vilella	637	643	766	738	803	799	781	785	739	490	494	453	290	253
Torredarques	506	478	518	534	483	457	462	523	427	407	376	271	204	179
La Vall del Tormo	637	658	592	666	685	725	763	823	781	722	672	627	575	513
Vall-de-roures	2.776	2.681	2.951	3.009	2.703	3.023	3.223	3.076	3.114	2.789	2.564	2.280	1.958	1.950
Valljunquera	1.118	1.136	1.212	1.267	1.287	1.271	1.340	1.565	1.275	1.162	1.004	801	679	611
	36.487	36.613	35.669	36.289	36.773	38.102	38.998	39.359	36.478	31.082	30.064	26.615	21.215	19.562

Considerant la divisió en Alt i Baix Matarranya, ens cal informar que el Baix Matarranya, o Terra Alta aragonesa, —458.75 quilòmetres quadrats— l'any 1857 obtenia 7.536 habitants, amb una densitat de població de 16,42 per quilòmetre quadrat. Millora un 2 % de població el 1860, es redueix un 2,39 % el 1877, torna a ascendir un 30,10 % sobre la xifra de 43 anys endarrera el 1920, minva altra volta un 20 % en el vicenni 1920-1940 per a ascendir en la dècada següent un 0,86 %, i a continuació decreix fins a 1975, data en la que suma 5.865 habitants, amb un coeficient del 25,24 % sobre 1960, concretat amb la minva de 1.981 habitants. El 1975 havia vist descendir la seva densitat de població a 12,78 habitants per quilòmetre quadrat. El Baix Matarranya obtenia la seva població òptima l'any 1920 amb 9.767 habitants i una densitat de 21,29 habitants per quilòmetre quadrat. Entre 1920 i 1975 s'havia minvat de 3.902 habitants, o sigui un 40 %. Entre 1857 i 1975 la minva és de 1.671 habitants, o sigui un 22,17 %.

L'Alt Matarranya —1.187,31 quilòmetres quadrats—, el 1857 sumava 28.951 habitants, amb 24,38 habitants per quilòmetre quadrat. En el curs d'un vicenni descendí d'un 2,72 %, ascendia en 1,69 en la dècada immediata, tornava a descendir un 0,28 en la següent i entre 1897 i 1910 millorava demogràficament d'un 5,42 % en assolir 30.105 habitants que constitueixen la xifra òptima de la comarca. Aleshores l'Alt Matarranya tenia 25,35 habitants per quilòmetre quadrat. En endavant, entre el 1910 i el 1975 perd 16.408 habitants, amb un coeficient negatiu del 54,50 %. L'indicat 1975 sumava 13.697 habitants, amb 11,53 per quilòmetre quadrat. A partir de 1857 havia minvat de 15.254 habitants, amb un percentatge del 52,68 %.

	1857	1975	Diferència 1857-1975	
	Hab.	Hab.	Hab.	%
Aiguaviva de Bergantes	1.570	759	— 811	— 51,60
Arenys de Lledó	646	334	— 312	— 48,29
Bellmunt de Mesquí	885	219	— 666	— 75,25
Beseit	1.898	810	— 1.088	— 57,32
Calaceit	2.741	1.487	— 1.254	— 45,74
La Canyada de Beric	242	184	— 58	— 23,96
La Codonyera	1.402	503	— 899	— 64,12
Cretes	1.414	829	— 585	— 41,37
Faió	986	508	— 478	— 48,47
Favara	1.997	1.600	— 397	— 19,87
Fontdespalda	983	494	— 489	— 49,74
Fórnols de Matarranya	793	La Freixneda	—	—
La Freixneda	1.608	777	— 1,624 ⁽¹⁾	— 67,63

La Ginebrosa	1.004	387	— 617	— 61,45
Lledó d'Algars	534	296	— 238	— 44,56
Maella	3.248	2.422	— 826	— 25,33
Massalió	1.136	753	— 383	— 33,71
Mont-roig de Tastavins	1.630	442	— 1.188	— 72,88
Nonasp	1.305	1.335	+ 30	+ 2,29
Pena-roja	1.632	719	— 913	— 55,94
La Portellada	904	403	— 501	— 55,42
Ràfels	930	379	— 551	— 59,24
La Sorollera	552	153	— 399	— 61,41
La Torre del Comte	773	263	— 510	— 65,97
La Torre de Vilella	637	253	— 384	— 60,28
Torredarques	506	179	— 302	— 59,68
La Vall de Tormo	637	513	— 124	— 19,46
Vall-de-roures	2.776	1.950	— 826	— 29,75
Valljunquera	1.118	611	— 507	— 45,34
	36.487	19.562	— 16.925	— 46,38

1. L'absorció de l'ajuntament de Fórnols per part de la Freixneda, obliga a sumar les xifres de població de ambdós el 1857, a fi de deduir el moviment demogràfic experimentat en arribar al 1975, data en que la població de les dues localitats ens és donada unificada.

Vall-de-roures és la capital de l'Alt Matarranya i l'any 1857, amb 2.776 habitants contenia el 7,60 % de la població de tota la comarca del Matarranya, i el 9,58 % de l'Alt Matarranya sol. La seva xifra òptima de població, igual que el conjunt comarcal, l'aconseguí el 1910, amb 3.223 habitants, quan representava contenir el 8,26 de la població de tot el Matarranya, i el 10,69 de l'Alt Matarranya estricte. Entre 1857 i 1975 Vall-de-roures havia minvat de 826 habitants, equivalents a un 29,75 %. A partir de la seva xifra òptima, obtinguda l'any 1910, la minva havia estat de 1.273 habitants, els quals constitueixen un 39,50 %.

Maella, que cal classificar com la capital del Baix Matarranya, el 1857 tenia 3.248 habitants, xifra superior a la de Vall-de-roures. Aleshores Maella tenia el 43,09 % de la població del Baix Matarranya estricte. Aconseguix la xifra màxima de població l'any 1920 amb 3.729 habitants, que representaven el 38,17 % dels del Baix Matarranya. En els 118 anys transcorreguts entre 1857 i 1975 Maella ha experimentat un descens demogràfic de 826 habitants que proporcionen un coeficient del 25,43 %. A partir de 1920, que obtenia la xifra òptima, havia minvat de 1.307 habitants, que constitueixen un 35 %.

Dels 29 municipis, que integren el conjunt de l'Alt i el Baix Matarranya, solament Nonasp, que pertany al Baix, ha guanyat població entre 1887 i 1975, i tanmateix aquest guany s'ha reduït a 30 empadronats, els quals constitueixen un 2,29 % dels 1.305 que tenia en la data inicial.

Dels altres 28 ajuntaments el coeficient de minva més considerable correspon a Bellmunt de Mesquí, que, en passar de 885 habitants a 219, n'ha perdut 666, amb un índex del 75,25 %. En l'ordre de negatiu major a menor, el segueix Mont-roig de Tastavins que, en passar de 1.630 habitants a 442, ha minvat de 1.188, amb un coeficient del 72,88 %. Segueix la Freixneda que, aplegada amb Fórnsols, es redueix d'un 67,63 %, la Torre del Compte que perd un 65,97 %, la Codonyera que minva d'un 64,12 %, la Ginebrosa i la Sorollera que decreixen cadascuna d'un 61 %, la Torre de Vilella que ho fa d'un 60,28 %, i Torredarques que ho fa d'un 59 %. Beseit es redueix demogràficament d'un 57 %, Pena-roja i la Portellada d'un 55,42 %, Aiguaviva de Bergantes d'un 51 %, etc. Els coeficients negatius més reduïts corresponen a la Vall del Torno amb un 19,46 %, i Favara amb un 19,87 %.

L'any 1857, en el Matarranya hi havia constituïts 29 ajuntaments, i solament un d'ells no arribava als 250 habitants. En registraven 242 i representaven el 0,66 % del conjunt comarcal. No hi havia cap municipi d'entre els 250 i els 500 habitants. Sis ajuntaments empadronaven cadascún entre 500 i 750 habitants i en sumaven 3.512, els quals constituïen el 9,63 % del conjunt del Matarranya. Set tenien entre els 750 i el miler d'habitants, amb un englobament de 6.254 habitants i un contingent del 17,14 % de tota l'àrea comarcal. Altres 15 tenien més del miler d'empadronats cadascún, amb un conjunt de 26.479 habitants i un coeficient, sobre el total del Matarranya, del 72,57 %. El 1975 hi havia 4 ajuntaments de menys de 250 habitants i el més petit era la Sorollera amb 153 habitants. Els 4 municipis indicats sumaven 735 habitants i constituïen el 3,76 % de la població de tota la comarca. Altres 9 ajuntaments es trobaven entre 250 i 500 habitants, amb un comput de 3.251 habitants i un coeficient damunt del conjunt del Matarranya d'un 16,62 %. D'entre el mig miler i els 750 censats, havia 5 ajuntaments amb un conjunt de 2.854 habitants que representaven el 14,59 % de la totalitat comarcal. Completaven la població altres 5 ajuntaments d'entre els 750 i el miler d'empadronats, amb una suma de 3.928 i un percentatge sobre tot el Matarranya del 20,08 %. I, per fi, hi havia 4 ajuntaments més amb xifra de població superior al miler d'habitants, els quals proporcionaven una suma de 8.794 habitants i un índex del 44,96 % de la comarca. Solament un municipi —Fórnsols— havia perdut la categoria municipal i havia passat a dependre de l'ajuntament de la Freixneda.

És característic dels municipis del Matarranya el seu agrupament en nuclis compactes. Tot just podem assenyalar mitja dotzena d'ajuntaments amb un barri forà. Les diferències entre els habitants de fet i de dret en les localitats del Baix Matarranya no són gaire notables. Les més remarcables a favor dels de dret constitueixen un 7,37 % a Faió en el cens de 1970, un 7,16 % a Favara el 1950, i un 6,05 % a No-

nasp el 1910. A favor dels habitants de fet damunt dels de dret cal assenyalar un 10 % l'any 1897 a Maella.

A l'Alt Matarranya les diversitats més remarcables entre els habitants de fet i els de dret, a favor dels darrers, són un 22,71 % el 1920 a Ràfels, amb la circumstància que, en aquest municipi, el 1910 ja hi ha una desavinença en el mateix sentit d'un 9 %, i el 1930 d'un 9,51 %; un 17,78 % a Fontdespalda el 1920, un 14 % a la mateixa localitat el 1930 i encara un 10 % el 1960; un 17,93 % a Pena-roja el 1920, amb la particularitat que aquest municipi ja ofería una diferència en el sentit indicat d'un 11,81 % el 1910, un 7 % el 1897 i encara un 8,20 % el 1930; a Aiguaviva el 1950 li trobem un 7,36 %, a Calaceit el un 6,61 % el 1930, a Beseit un 6 % el 1897 i a més un 7,53 % el 1920 i encara un 5,70 % el 1930. A l'inrevés, és a dir, a favor dels habitants de fet damunt dels de dret, trobem un 18,80 % a Valljunquera l'any 1920 i a la mateixa localitat un 7,51 % el 1897; un 13,76 % a Fórnols l'any 1920, un 11 % a Massalió el 1897, un 6,69 % a Vall del Tormo el 1897.

Referent a l'altitud podem oferir el següent estat:

	1860	1975	Diferència per zones		Sobre el total comarcal	
	Hab.	Hab.	Hab.	%	%	%
Menys de 250 metres	4.271	3.623	648	15,17	11,67	18,52
De 250 a 500 metres	8.733	4.904	3.829	43,84	23,85	25,07
De 500 a 750 metres	21.724	10.440	11.284	51,94	59,33	53,37
De 750 a 1.000 metres	1.885	595	1.290	68,43	5,15	3,04
	36.613	19.562	17.051	—	100,00	100,00

Els coeficients de la diferència per les zones d'altitud, establertes els anys 1860 i 1975, són inferiors en les localitats situades a menys de 250 metres, que en els de les altres zones i proporcionalment la xifra es fa més alta en les d'altura major. Mentre en la zona d'inferior altura es redueix a un 15,17 % de minva, en la de major alçada, o sigui la situada a més de 750 metres, es xifra en un 68,43. Això posa d'evidència com la despoblació és més considerable a mida que és major l'altitud.

Quant a la comparació dels coeficients sobre el conjunt comarcal entre les dues dates, la disminució més accentuada en els grups de major altitud, proporciona un moviment en sentit contrari, puix augmenta el contingent de població de les zones d'altura inferior i van disminuint els coeficients de les altres faixes de major altura.

Cal consignar que la faixa inferior als 250 metres d'altitud és exclusivament compresa per localitats del Baix Matarranya. D'aquestes localitats la que està posada a menor alçada és Faió que, a la vora de l'Ebre, es troba ara reconstruïda a 92 metres damunt del nivell del mar i la situada a major corba hipsomètrica és Maella a 304 metres ídem, única del Baix Matarranya que sobrepassa els 250 metres. De l'Alt Matarranya la localitat de menor altitud és Massalió posat a 359 metres, i la de major altura Mont-roig de Tastavins a 857 metres.

Si considerem les dues grans valls en que es divideixen les aigües de la comarca tal com tradicionalment es considerada, tenim que els aiguavessants del riu Guadalop, que serveixen la llengua catalana en els seus pobles —289,54 quilòmetres quadrats—, sumen el 1857 la xifra de 6.798 habitants, amb 23,47 habitants per quilòmetre quadrat, i aconseguen el moment demogràfic òptim l'any 1900 amb 7.130 habitants i 24,62 ídem per quilòmetre quadrat, i la xifra de població inferior l'any 1975 amb 2.637 habitants i una densitat de 9,10 habitants per quilòmetre quadrat. Entre 1857 i 1975 han minvat de 4.161 habitants, o sigui un 61,20 %. Entre la xifra màxima de població obtinguda el 1900 i la registrada l'any 1975, la minva ha estat de 4.493 habitants equivalent a un 63,01 %.

Separades les quatre localitats que poden ésser classificades com de la Terra Alta aragonesa, de les quals ja hem dat informació, en resten 17 que són situades en aiguavessants del riu Matarranya. Aquestes 17, amb jurisdicció damunt de 897,77 quilòmetres quadrats, sumaven 22.153 habitants l'any 1857, amb 24,67 habitants per quilòmetre quadrat. Aconseguen la seva xifra òptima l'any 1920 amb 23.330 habitants i 25,98 ídem per quilòmetre quadrat i davallen vers la mínima del període estudiat. Atenyen aquesta l'any 1975, amb 11.060 habitants i 12,31 ídem per quilòmetre quadrat. La minva entre 1857 i 1975 ha estat de 11.093 habitants que representen un 50,07 % de coeficient. Entre la xifra òptima i la mínima —1920-1975— la minva és de 12,270 habitants que constitueixen un 52,59 %.

Resum

La faixa que formen els pobles de llengua catalana de l'Aragó obtenia la xifra òptima de població en el cens de l'any 1860, amb 96.203 habitants, i havia minvat fins a 57.260 en el de l'any 1975. S'havia reduït de 38.943 empadronats, els quals constitueixen un coeficient del 40,48 %. La densitat conjunta de població de la faixa havia estat de 18,98 habitants per quilòmetre quadrat l'any 1860 i havia descendit a 11,27 habitants per quilòmetre quadrat el 1975.

El moviment demogràfic s'havia desplegat amb una minva entre 1860 i 1897 d'un 10,82 % i un ascens del 8 % en els darrers tres anys

del segle passat i el primer vicenni del present, el qual s'havia clos l'any 1920. A continuació, el conjunt que ens ocupa havia reprès la merma fins el 1975, amb un coeficient negatiu en el curs de 55 anys d'un 38,20 %.

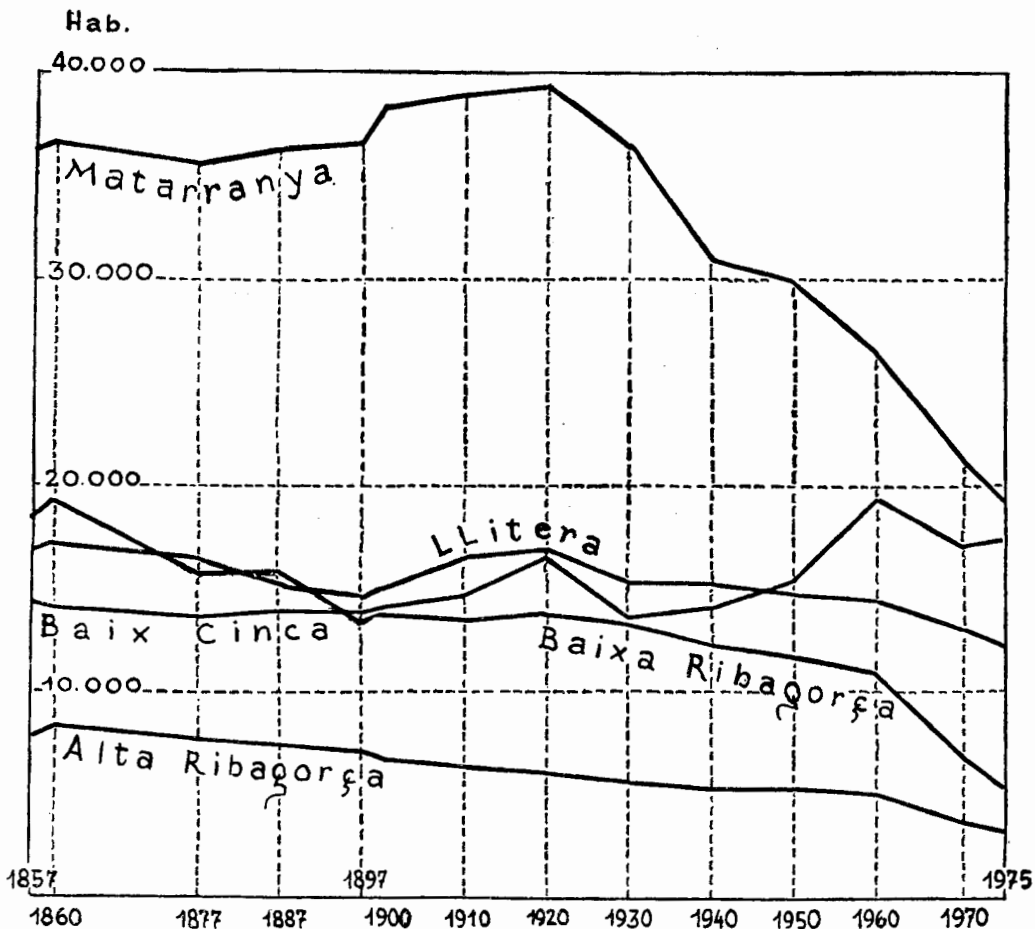
La trajectòria per comarques havia estat desigual entre elles. Les dues de caràcter pireneic i prepireneic, és a dir, l'Alta i la Baia Ribagorça, junt amb la Llitera, havien obtingut la xifra òptima de població l'any 1860. Entre aquesta data i l'any 1975, la primera havia minvat d'un 62,68 %, la segona d'un 73,34 % i la tercera d'un 20,16 %. En canvi el Baix Cinca havia seguit un moviment demogràfic general en sentit contrari. Inicialment havia experimentat una reducció a partir de 1857 fins el 1897. Entre aquesta darrera data i 1920 s'havia beneficiat d'un increment d'un 21 %. Experimenta nous descensos fins el 1940, i aleshores desenrotlla un nou creixement del 40,70 %, que porta la comarca a la seva xifra òptima, fixada l'any 1960. A partir de 1960 fins a 1975 decreix de nou un 12,67 %. Entre 1857 i 1975 reflexa un benefici del 17,22 %. El Matarranya registra el màxim impuls demogràfic l'any 1920 i la seva pèrdua de població sobre aquesta data en el darrer cens era d'un 50,29 % i en el total dels 118 anys objecte del present treball d'un 46,38 %.

	1857	1975	<i>Diferència entre</i>	
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>1857-1975</i>	<i>%</i>
Alta Ribagorça	7.940	3.159	— 4.781	— 60,21
Baixa Ribagorça	18.896	5.206	— 13.690	— 72,44
La Llitera	17.029	12.118	— 4.911	— 28,83
El Baix Cinca	14.686	17.215	+ 2.529	+ 17,22
Matarranya	36.487	19.562	— 16.925	— 46,38
	95.038	57.260	— 37.778	— 39,75

	1860	1975	<i>Diferència entre</i>	
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>1860-1975</i>	<i>%</i>
Alta Ribagorça	8.465	3.159	— 5.306	— 62,68
Baixa Ribagorça	19.531	5.206	— 14.325	— 73,34
La Llitera	17.352	12.118	— 5.234	— 30,16
Baix Cinca	14.242	17.215	+ 2.973	+ 20,87
Matarranya	36.613	19.562	— 17.051	— 46,57
	96.203	57.260	— 38.943	— 40,48

Diferència entre la xifra òptima de cada comarca
i la de l'any 1975

	Optima Hab.	1975 Hab.	Diferència Hab. %	
Alta Ribagorça	8.465 (1860)	3.159	- 5.306	- 62,68
Baixa Ribagorça	19.531 (1860)	5.206	- 14.325	- 73,34
La Llitera	17.352 (1860)	12.118	- 5.234	- 30,16
Baix Cinca	19.704 (1960)	17.215	+ 2.489	+ 12,63
Matarranya	39.359 (1920)	19.562	- 19.797	- 50,29
	104.411	57.260	- 47.151	- 45,15

ANEX

El present treball va ésser enllestit l'any 1980 i el darrer cens de població que hi havia realitzat en aquesta data era el de 1975. En publicar-se ara el nostre estudi, ens trobem que ja han aparegut els resultats del cens de 1981. El prolongar el treball sobre la població de les comarques de llengua catalana de l'Aragó fins a l'indicat 1981, no fa variar la línia general de les conclusions a què permetia arribar el que presentem establert fins l'any 1975, i solament accentua els coeficients que portàvem deduïts de la baixa demogràfica de les quatre comarques, que ja eren assenyalades com a rebutjadores de població, i aiximateix mantenir l'índex positiu de l'única comarca —el Baix Cinca—, que en aquest sentit se'ns mostrava pròspera.

La comparació de les xifres proporcionades pels censos de 1975 i 1981 ha permès establir el següent estat:

	1975	1981	Diferència entre 1975 i 1981		Densitat 1981
	Hab.	Hab.	Hab.	%	Hab./Km ²
Alta Ribagorça	3.159	2.990	— 169	— 5,34	4,05
Baixa Ribagorça	5.206	3.922	— 1.284	— 24,66	3,53
La Llitera	12.118	11.245	— 873	— 7,20	17,99
El Baix Cinca	17.215	17.214	— 1	— 0,005	17,91
Matarranya	19.562	18.164	— 1.398	— 7,14	11,03
	57.260	53.535	— 3.725	— 6,50	10,54

El conjunt de les comarques que són objecte del nostre estudi, en els sis anys transcorreguts entre 1975 i 1981, ha passat de 57.260 habitants de fet a 53.535, amb una minva de 3.725, que representa un 6,50 %. La comarca més castigada pel descens demogràfic és la Baixa Ribagorça, que en decreïxer de 5.206 habitants, que tenia en la primera data a 3.922, ha perdut 1.284 residents, equivalents a un 24,66 %. En importància de coeficient negatiu l'ha seguida la Llitera, que ha disminuït de 873 habitants, en registrar-ne 11.245 l'any 1982, amb una reducció del 7,20 %. El Matarranya, en reduir-se de 1.398 habitants, ha permès calcular-li un 7,14 % de descens demogràfic. L'Alta Ribagorça minvava al seu torn d'un 5,34 %. El conjunt del Baix Cinca perdia un sol habitant en el curs dels sis anys considerats. Però cal consignar que, dels cinc municipis que constitueixen la comarca, quatre han disminuït de població i solament Fraga s'ha beneficiat de 387 habitants —un 3,66 %—, xifra que ha vingut a compensar les minves de les altres quatre localitats.

Podem presentar un altre estat establert a base d'allò esdevingut en l'ordre demogràfic en el curs dels 121 anys transcorreguts entre 1860 i 1981. Heus-lo aquí:

	1860	1981	<i>Diferència entre</i>	
	<i>Hab.</i>	<i>Hab.</i>	<i>1860 i 1981</i>	<i>%</i>
Alta Ribagorça	8.465	2.990	— 5.475	— 64,67
Baixa Ribagorça	19.531	3.922	— 15.609	— 79,91
La Llitera	17.352	11.245	— 6.107	— 35,19
El Baix Cinca	14.242	17.214	+ 2.972	+ 20,87
Matarranya	36.613	18.164	— 18.449	— 50,38
	96.203	53.535	— 42.668	— 44,35

En aquest nou estat del moviment de població, d'entre 1860-1981, ens trobem que el coeficient de minva del Baix Ribagorça ascendeix a un 79,91 %, seguit pel de l'Alta Ribagorça amb un 64,67 %, el del Matarranya que es fixa en un 50,38 % i el de la Llitera que queda a un 35,19 %. En canvi el Baix Cinca ens proporciona un augment de població del 20,87 %. Tal com hem dit abans, la tendència continua essent la mateixa deduïda en el cos del present treball. El conjunt de les cinc comarques estudiades, que proporcionaven 96.203 habitants l'any 1860, en arribar al 1981, havia davallat a 53.535 habitants, amb una pèrdua de 42.668 residents, o sigui un 44,35 % de menys.